

NEMZETI SZÍNJÁTSZÁS DRÁMAI MAGYARSÁG

ÍRTA

HUBAY MIKLÓS

BUDAPEST. 1941

BALASSI BÁLINT KÖNYVTÁR

SZERKESZTI

BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ

ÉS

BERCZIK ÁRPÁD

6. SZÁM

Oh ti, elrejtett kalyibák lakói,
Régi Jámorság s te arany Középszer!
Üljetek mellém...

*A nap állása szerint délután volt, az őszi napéj-
egyenlőség táján és a rádió és újságok szerint világháború.
Ezekhez képest a levegő még mindig nyáriasan meleg
volt, a táj békés és az emberek unottak.*

*Mindezekből látszik, hogy az időben kissé elmaradt
vidék lehetett ez, egy nehezen fejlődő vidék, mely nem
vállalta a tempót a viharos hervadásban, — félrehúzó-
dott kis ábrándos tájék, talán nehézfejű is, nem tanult
semmi újat, nyári vakációjában élt tovább a kötelesség-
tudó Európában. Mindenesetre, hogy időben térben
egyaránt jelöljük: valahol Mohács és a Lajta között volt
ez a kies vidék; sajnos, arra már nem emlékszünk, hogy
mik voltak a nevei a koszorúzó hegyvidék egyes ormainak.*

*A völgyben kies város lapult. Felülről jól látszottak
értelmetlenül görbe utcái és rajtuk a mulatságos kíváncsi-
sággal egymás ablakába bámuló házak. Néha egy-egy kis
cseléd futott ki valamelyik kapu alól, mintha odabent tör-
tént volna valami. De a járókelők érdektelenül mentek
tovább ... így messziről a csendes polgári együgyűség
tüneteit mutatta a meglapult város, szóval azt a sat-
nya és boldog eszelősséget, amely a mindennapi egyforma-
ságból csirázik. Biedermeier-kedélybetegség ez, bizonyos
egyhangú kergesség, a szabályos kisvárosi neuraszténia,
mely megszépíti a csúnya leánykákat és regényessé teszi
Krúdy Gyula hőseit... A napszitta, komoly pannon táj*

úgy ügyelt le erre az egész kis magyar városra, mint öreg, deákos tanító, aki Rousseau szándéka szerint egészségre igyekszik nevelni, Galenus és Kneipp szellemében.

Fentről, a hegyekből, a város mindenestül igen laposnak látszott, — mintha az élet úgy ülepedett volna meg a völgyek legalsó hajlatain, hogy itt eleve lemondott a magasság iránti igényéről. Csak a sok templom tornya figyelmeztetett a harmadik dimenzióra, de ezek is mintha mélyen a mai város alól törtek volna föl, régebb és nagyobb kultúráknak eltemetett rétegeiből; jelentkező ujjak voltak, de senki sem kérdezte ki tőlük a történelmet. Barokkul átnyírt duzzadt csúcsaik között furcsa, keszeg tartással ágaskodott — kissé féloldalasan — egy minaret. Ennek is meg volt a maga rétege, de most már árván és elferdülten állott, s a helyi gimnázium földrajzszakos igazgatója szerint pontosan Mekka felé mutatott,

A környező domboldalakon szőlők voltak meg gyümölcsösök, és vasárnap gyalog vagy kocsin maguk a tulajdonosok is, többnyire egész rokonságukkal. Hazamenet énekelni szoktak... Ámde most, túl a munkálatok idején és még a szünet előtt, ilyen igazán hétköznapi délutánon mozdulatlan a tájék minden pontja, éppen csak színeiben változik el néha, a nap állása szerint. A színek azonban az alkonnyal sem lettek véresen patetikusabbak, a nap maga is meghitten búcsúzott — mint elűzött király — egy menthetetlenül polgári környezettől, mely a tragikus fájdalmat is éppen csak hogy megmosolyogná, mint valami egyszerű, mérges tekintetet. A célirányosan megművelt természet és a felvilágosult város borzongás és kíváncsiság nélkül várta a sötétséget és az éjtszakát, azzal a magabiztos polgári ostobasággal, mely a babonákkal együtt megfosztja magát a hétköznapi csodák lehetőségétől, a romantikától is. Mozdulatlan volt a táj és az alattomosan nyúlós árnyékok sem ígértek semmit.

Csupán a keleti hajlatban, félig már homályba jutva, ült a hegyoldalon egy nagyobb villa, mint esetleg veszélyes emberi dokumentum, magánosan és nyilván eredetieskedve, diófák között, merészen kiugró verandával.

Tavaly építtette egy bizonyos ismeretes nevű színpadi író, aki már fiatalon megtanulván a siker lehetőségeit, még eléggé fiatalon szokhatott itt le róluk. Nyugalomba vonult, sértett önérzettel, bár sajnós, nem valami merész irodalmi tett hozta rá a mártíriumot, hanem az az egyszerű és érdektelen tömegbűnper, amelyben az egyéni erényesség és egyéni vétkesség tekintete nélkül enyhe ítélet alá vonták őt is, csupán bizonyos újfajta jogászai ismérvek alapján. Meglepően derűs remeteségben élt most itt. Ugyanolyan életkedvvel vállalkozott erre a sok gondot és hozzáértést igénylő csendes semmivézésre, mint annákidején a sokkal egyszerűbb drámagyártásra. Az ovidiusi számkivetettség bonyolult stílusát hamarosan olyan tökéletesen elsajátította, amilyen benső harmóniával sem Rousseau, sem Victor Hugo nem tudták azt csinálni. Csupán a végtelenbe vesző víztükroket nem lehetett itt beszereznie, pedig a többiek ilyesmi felett tűnődve lettek ember- és polgárrá.

Nagy könyvtárt rendezett be, válogatott könyvekből; főként a rezignált és aranymetszésű mémoiresofcat kedvelte, és szelíden bólogatva olvasott naphosszat. Valamikor még a vidéki önképzőkörben irodalmár akart lenni és most ebben a vidéki magányban úgy érezte, hogy végre a gondviselés beteljesíti a sorsát: egy zavaros és nemtelen fővárosi íróskodás után, ebben a csendes és iskolás életben, a művelt halhatatlanokkal való társalkodásban valóban irodalmárrá lesz, — nem az alacsony iparűzés jogán, hanem azon a tudatos és választékos stíluson keresztül lesz éppen irodalmárrá, amellyel immár életét munkálta tiszta szemléletté.

Módszerűl kiolvasta William Jamesből a másodszeri születettségnek (twice born) szép elméletét, megtagadta az évtizedes „nagy-írói“ múltját — hamiskás mosollyal idézgeti ugyan néha, miként az ezüsthajú aggastyánok szokták emlegetni bohó és nem dicstelen kalandjaikat —, de alapjában véve nem őrizett meg mást belőle, csak a legnagyobb trófeát: a vagyont; és így anyagi bajok és nosztalgiák nélkül egy finom műélvező gondosságával főzte, párolta, ízesítette azt az új életet, melynek aro-

májára már diákkorában rájött, s amelynek receptjét a legjobb euráziai gondolkozók mindig úgy javalltak, mint a szakmai aranycsinálás legbensőbb titkát.

A Dunántúlt választotta lakóhelyül, Közép-Európának ezt a ritka táját, ahol már a hegyek vonalát is emberi igényekhez rajzolta és méretezte a geológia, ahol a kerti talaj gondolkozni tanította meg művelőjét és bőkezűségével alkalmat adott, hogy gondolatai viszont nyugodtan sétálhassanak néha, túl a megélhetésének kerítésein. Távoli barátjainak gyakran küldött vaskos leveleket és mind-egyiknek megírta, hogy ez immár egy emelkedett psziszimizmus műfaja, és hozzávetőlegesen megjegyezte, hogy „amolyan palack-posta“. A válaszokat azonban bosszankodva megsemmisítette „érdekes kisigényűségük“ miatt. Egyszer a városi fényképésszel lefotografáltatta magát és azontúl palack-postájában fényképeket is küldött szét. Barátai először csodálták, azután elmés megjegyzéseket tettek új viseletére. Fővárosi ismerőseinek meglepő volt nyakig gombolható egysoros kabátja és az a magas egyrétű keménygallér, mely végig kürtőszerűen zárt volt, mint valami emeletes papi kolláré. Azonfelül nagycsokrú sötétzöld kravátlit viselt és dús körszakált növesztett. Pipázással is próbálkozott, de sajnos, nem tudta megszokni.

Délutánonként a lugasban Berzsenyit olvasta, kegyeletes utánérzésekkel. Esténként érdekes kéziratos gyűjteményéből kotort elő rendszerint valamilyen régi érzelmes játékot — rajta még a sűgő jegyzetézése —, és szerény filologizáló örömmel olvasott benne azokról az idilli hősök-ről, akik az érzékeny honfibú dicsével homlokuk körül jönnek be a toronyszobába és ott méltósággal szenvednek. Ezekből a kopott költői képekből összeállította magának egy százötven év előtti ábrándos honnak a díszleteit. Ebbe menekült el, ennek fogadott hűséget — bosszúból az igazi haza ellen. Csak azért is sovén polgára lett egy fiktív és lírai Magyarországnak... És mint az Alföld a délibábra, úgy adott alkalmat a dunántúli föld erre a képzelgő, szubtiliis patriotizmusra.

Berzsenyi után illendően Horatiusra tért és végén már úgy érezte, hogy latinabb lett, erkölcsösebb és inkább költő, mint maga nagy elődje: Titus Maccius Plautus, akit lám hiába korholt episztulájában Horatius:

Plautus mily gyarlón rajzolja az ifjú szerelmezt,
a fukar aggastyánt s a kerítő cselszövevényit;
Mennyire otrombák Dorsennus korhely ingyenci;
S mily laza s illetlen módon szerepelnek a színen.
Persze, mivel fő, hogy mielőbb pénzt lássson a szerző,
S ezt ha utóiré, nem gondol többet a mással.

Pesti Plautuszunk utolérte a pénzt és most, mint oldalnyilallassal az erkölcs, a sikertelenséggel ráköszöntött az ars poétika gondja s az írói morálnak irtó szigorúsága, mely lelkiismereti kérdéssé teszi az utolsó jottát is és görcsszerűen szokta megbénítani a felelős írók kezét. Olyan könnyedén írta eddig szövegét a divatos színészek számára, felelőtlenül a mielőbbi pénzért, hogy most már a nagy megtérők alázatával mondott le az írásról, mert melyik hiú gondolat méltó arra, hogy egy papírlap örökre beígya? Ez az írói alázat persze mértéktelen emberi büszkeséget is dagasztott benne, Horatius baráti kezét érezte a vállán és ezt az egész megtérést olyan hajlékony eleganciával csinálta, olyan tökéletes asszimilációval minősült át egy eszményi pannon parnasszus éghajlatához, hogy kívülről nézve már tisztán sznobizmus látszott. De ez a hajlékonyság mentette meg, hogy a válság, amely a sorstársai közül annyit tett szerencsétlenné és annyit erkölcstelenné, az őt lelki megrázkódtatás nélkül hajította ki eddigi pozíciójából és ressentiment nélkül sodorta a társadalom perifériájára. A kiközösítést tudomásul vette, de az indokolást maga fogalmazta hozzá, drámagyárosi büntudattal. Mint azok a ritka rabok, akik derült lélekkel tartják igazságosnak a büntetést: elvonult a világtól, azzal a lappangó hittel, hogy ha megtisztul és a művészi stílus felszabadító levelével visszatér, baráti ölelés fogadja újra... Exodusban élt ő is, de boldog türelemmel, mert nem hazudta hamisabbnak az ítéletet, mint amilyen a valóságban volt. Egy hatalmas edzett életösztönnek

bizonyítéka ez a tökéletes twice bornra képesítő mimikri, ez a hatványozott kaméleont természet, amely tudathasadásokon és botcsinálta színváltozásokon keresztül is meg tudja őrizni az önbizalmat, életkedvet és csak azért is még idealizmust ragaszt ráadásul mindezekhez. Az egyre ritkábban felvillanó ironikus pillanataiban maga szokta mondogatni, — kissé mint viccet, kissé mint életre váltalt hivatást:

— Pesti Plautuszból a balatoni műúton Pannóniai Pál lett.

— Nyilván ez is magyarosítás — *felelte rá hirtelen vendége ezen az őszi délutánon, még jóval a szüret előtt. Kint ültek az árnyékba borult kiugró verandán, a zöld héjt hullató diófák alatt, tavalyi bor mellett, kényelmes fekvőszékben. A házban a rádió háborús híreket mondott. Min* den nagyon kellemes volt, mert a szúnyogok még nem jelentek meg. A mecset tornya éppen erre mutatott.*

Magyarosítás, igen — de a konjunktúra vádja nélkül. Igazán pannonnak lenni úgyis azt jelenti, hogy Pató _,- Pálnak kell lennünk. A karakter törvénye szerint is, meg a konjunktúra vádját nem álló izlés szerint is.

Jaj, tán loholjak?
 Jaj, tán feküdjek?
 Jaj, mért akarjak?
 Jaj, mért pihenjek?
 Jaj, régi kertünk ...

VENDÉG: Könnyű magyarrá lenni a csöndes szemlélődésben. Vannak költőink elegen, hogy az önismeretből akár egy életre szóló esztétikai kedvtelést csinálhassunk. De vájjon csupán ennyi a feladatunk?

PESTI PLAUTUS: Vgyázz, mert az esetleg nagyobb igényedre fenyegetőn kiabál majd rá a rádió. Amikor Európa ilyen vérgőzös zagyva fecsegéssel jelentkezik, jobb, ha elföldeljük a készüléket és magunk is hallgatunk. Ez az éber és csöndes új magyar magatartás jelentőségé-

ben nagyobb, mint száz bomba robbanása. Azt hiszem, hogy a mai napok történelmének legimponálóbb ténye nem az, amelynek zsvivját hallgatjuk, hanem az a nyugalom, amellyel hallgatjuk... „ne nézz hát vágyaid távolába.“ Hidat akarsz? lánccal? Most nem lehet. Elégedj meg önmagáddal, önismeretet kapsz; költészettel. Magyar szellem, — boldogtalan lennél a cselekvésben, a politikus oldalán .. .

VENDÉG: Igen, így csábítja el ma is a fáradt költő az ifjú Laurát... És ez lett íme a magyar géniusznak ártatlan, neo-biedermeier kalandja. Ez az új forradalmi önismeret, — termékeny, akár a köldöknézés ... mert volt egy régi biedermeier is, lánchíddal, de azt reformkorszaknak nevezték. Emlékszel-e még rá? Nem ismérveit kutatták a magyar karakternek. — értékke kiáltván ki azt, ami csupán jellegzetes —, hanem próbákhoz kötötték. Magyar vagy? Építs akadémiát és nemzeti játékszint! Magyar vagy? Állj be abba a phalanxba, mely — Jókai szép szavával — a korszakot merész homlokkal küzdelemre hívta. Állj közélük azért: „... egyedül tsak azért, hogy a' Nyelvnek ki-fényesítése mellett *gyarapodgyon a' Nemzeti Karakter* is,“ — miként legelsőjük, Kelemen László 1790-ben a vármegyének megüzente.

P. P.: Szép, hősi kor volt. A polgár hősiessége lobogott benne, a nyugtalansággal el jegyzett urbanizmus, s a fejlesztés és gyarapítás monomániája. A „harmincmillió magyarország“ féktelen reménye kezdett már csírázni ekkor a szívekben és jegyzett el egy népet azzal az utópiával, amit a következő nemzedék a milléniumkor már mint valóságot ünnepelt meg. A pavillon-városok, a ligeti tónál és az elmékben elfüggönyözték a falut és egyebeket, Potemkin díszlettervei szerint. A polgár hősiessége küzdelemre hívta a kort és azt hitte, hogy a nemzeti karakter tulajdonképen imperiális képességű: minden belefér, — Helmeczy szava, Eötvös eszméi és valamennyi új földesúr. Ez a heroikus és tárt kebelű polgár kinevette Pató Pált, és nemzeti bűnt látott csökönyös kis karakterében. A polgár gyarapítani akart... A nemzeti játékszint említetted. Megépuít,

igen, — és gyarapodott is általa a ... talán a kultúra, — de semmi esetre sem a nemzeti karakter.

VENDÉG: Ezt te is beismered?

P. P.: Csupán megállapítom. Büntudat nélkül. Amikor még közöm volt a színházhoz, semmi sem kötelezhetett arra, hogy én értelmezem helyesre Kelemen lelkes fogadkozását, így tehát, mint kései utód, megállapíthatom ugyanazt, amit az *Életképekben* a német színházról állapított meg egy ilyen karakter-gyarapító ... A cikk címe: „Helyet kérünk a magyar színészetnek!” — Vigyázz, száz év előtti panaszt olvasok: „S mint áll e' részben a' dolog a' német játékszínél? Ott az előforduló darabok legnagyobb részét nemcsak idegen elmeszülemények, de egyszersmind idegen irányú művek teszik; a' legkedveltebb szindarabok az úgy nevezett bohózatok, mellyékből megtanulhatja ugyan a budapesti nép: milly élet van Berlinben és Bécsben ... miként tekinti a' polgár a Strauszi zenét a' multságok legszébbikének; megtanulhatja, miként jár közbe nő 's szerető közt a szobalány... de itthon, köztünk olly idegen marad, mint mi vagyunk a chinaiak között...” Ezért kér helyet a magyar nyelv kultuszának. Bízott benne — mint egész nemzedéke —, hogy a magyar nyelvvel együtt örökre el jegyzi a fővárosi szórakozóhelyet is az emelkedett patriotizmus szellemével...

VENDÉG: Mit vétett ez az önbizalom!? Vérkeresztiségnek hitte a nyelv-váltást, pedig csupán az álszent pogányok konjunktúrája volt. Az idegent honi szóra tanította, de az idegen idegen maradt, Berlint és Bécsset el nem felejtette ... Győzött a nyelv a nyelven, de nem győzte le a bohózatot, a straussi zenét és az idegenséget. Bűnös hit volt ez, a nyelvnek mindent áthasonító erejében bízni. Helyet kapott a magyar szó, de Kazinczy szavai a nyelv-újításban porhanyósak lettek és elveszítették minden ellenálló erejüket. Hiába volt Széchenyi figyelmeztetése: kuruzslóként magyarították a színházat is, laza grammatikával és rávarrt zsinórdíszítéssel; de hogy a szív és velő idegen maradt benne, az csak száz év múlva derült ki, amikor is gyanúsan „exportképes” lett a diadalmas „ma-

gyar“ dráma és aktuális lett mindaz a vád, amit az *Életképek* a német színházra szórt...

P. P.: Vigyázz, a vádat halkabban mond, mert saját portánkra kell immár szórnunk.

VENDÉG: Igen, — könnyű volt az *Életképeknek* az erkölcs és kultúra ormairól az idegen selejtet szidni, mert egy gáncsnélküli szüzi és friss nyelvnek nevében beszélt. De hogyan szólhassunk mi rá saját anyanyelvünkre, ha a színházban találkozunk vele?

P. P.: Gratuláljunk neki sikeres térfoglalásához, mint ahogy Vergilius gratulált hazájának a kolóniáihoz, mert a győzők azóta is sokszor befogadóvá lettek. A terjeszkedés mindig a benső határok bizonytalanságát hozza meg és a hódító Róma, sikereiért folyton a jellemével kockázott, így játszotta el a magyar színházi kultúra „jó vízumért a külföld felé“ — és a honi idegenek felé! — azt „a külföld számára nehezebben élvezhető magyar színezetet“, melynek híját Schöpf lin ugyanolyan tünémenyek kíséretében regisztrálja ma, mint amilyenek az *Életképekben* sorakoztak fel annak idején az „idegen elmeszülemények“ jellemzésére ... Láthatod ebből, hogy a sikerré duzzasztott reformkori kezdemények inkább a polgári imperializmusnak, mintsem a magyar karakternek jegyében győztek. Érezheted, hogy magyarságunk dolgában épp olyan *vázlatszerűen* állunk Európában, mint amikor Berzsenyi először vetette föl a kérdést, hogy „*mi a magyar?...*“ A nemzeti karakter térképe nem követte szellemi glóbuszunkat öntelt terjeszkedésében; *a zászlót vesztett hódítók* kalandjain és portyáin át. A magyar karakter hű maradt régi határaihoz és ezeken a határokon belülré költözik most vissza a magyar szellem is, mert új gyászvitézek intenek a polgári kalandozások korának lezárására. Ezért olyan jelentős tehát a magyar jellemnek pontos feltérképezése, ennek a szűkebb és biztosabb hazának természetrajza, ahová végső esetben mindig visszatorultunk, mert határainak szerencsés alakulata különösen megfelel a passzív rezisztencia és az oppozíció védekező taktikájára. A magyar karakternek ez a szerencsés

alkata avatja ma Pató Pált nemzeti hőssé. Az „eh, ráérünk arra még“ mozdulata elhesegetheti innen az uralkodó európai szelj árasnak minden felhőjét, az áldást hozót épp úgy, mint amelyiket jégverés vagy magvatlan ábrándozás követne. Ez a nehéz ólmosság köti akár a pusztá földhöz azt, akinek meg kell maradnia „Isten magyarjának“, még akkor is, ha minden könnyedébb fajsúlyú népet, kelléket és urbánus díszletet elfűt innen a „sors zivatarja“. Ezért maradandóbb itt a nép — mondhatnám tartósabb — még a földrajzi adottságoknál is. A háromszáz év után visszatért Zrínyi a magyar fajta emberi jellegzetességeiről ismer rá egy elidegenült tájon a régi hazájára. Az Új Zrínyiásban, ebben az anekdotás hangú mirákulumban írja Mikszáth meggyőzőn és felejthetetlenül a feltámadt Zrínyi Miklós hazatérését, valahogy így: „feltűnt neki egy-egy arc: Ejnye, de ismerős ember, mintha már láttam volna. De a vidék hogy megváltozott! Az emberek nem lehettek a régiek, mégis rájuk ismert; a vidék ellenben a régi volt, százszor megjárta és mégsem ismert rá.“

VENDÉG: Persze, hogy nem ismert rá. Olvastad talán Illyés elméletét a magyar táj különös metamorfózisairól... Legalább is a szemlélet számára törvényszerűen változó-kony ... „sívó homok, vagy virágoskert?“ — veti föl a Napló jegyzetekben a kérdést. „Az is olyan, amilyenek a költők akarják. Vörösmartyig hegyes volt, várromokkal. Petőfi egy mozdulattal laposra vasalta.“ Azután jött Ady „ossziáni tája“. Néhányunk szemlélete erre megváltozott ... De most nézz szét saját otthonodból ezen az unalomig ismert vidéken, és tedd kezed szívedre és így valljad be — akár egy évszámmal, akár egy költővel — hogy most mi melyik metamorfózisban élünk? ... A levegő mozgásából és páratartalmából, a szántóföldek merev foltjainak együttes képéből, a lenti városról és a rádióról, az öltözetdről és a felhőkről és a mennybolt pillanatnyi magasságából határozd meg, hogy a történeti hosszúság és szélesség milyen fokán és percei közt hajóunk?

P. P.: Természetesen Dunántúl... magyar vidékieség ... biedermeier táj, táblabírók öregek és dévaj fiatal-

ság... Pontosabban: Vörösmarty és Petőfi között. Jellemző már az is, hogy itt, az erupciók után lelohadt hegyek oldalában milyen közel kerültünk egymáshoz: a meghittent társult polgári házak és az én kibékült kedélyű remetelakom. Olyan közel vagyunk a városhoz, mint Petőfi-kötetben *Pest* dicsérete és az *Erdei lak*. Az ellentétek is közel bújnak egymáshoz, félve a szélsőségektől. A messzi hírekről recsegő rádiónk mellett egy óvatos etatizmusban hiszünk és igazán nem oktalanul. Család-regényeket olvassunk, időnkből úgy látszik futja, és szeretjük látni, hogy a sok kötet sok generációján át sem illan el a familiáris érzés. Drámáinkban apolgári hősök mindig szilárd jellemnek mutatkoznak a betéve tudott bonyodalmak között, és kitartanak egész a happy-endig. A Laurát oktató Vörösmarty és a házas Petőfi öröksége lebeg a magyar vidék felett és a fővárosi idegenségekben ezt a vidékiességet emlegetik követendően és igazán magyarnak. Nyugodjál hát bele, valóságosan és reményeinkben is *a tökéletes biedermeierben* élünk, ezt tartjuk ma a magyar hazának — és ez alapján véve nem is csodálatos, hiszen „a magyar haza nem ország, nem fajta, hanem egy civilizáció“ — az udvarias külföldiek szerint.

VENDÉG: Csakhogy jelen civilizációnk csupán egy nagy európai metamorfózisnak ittmaradt kelléktára. Ezt a konzervált biedermeiert most már otthonunknak, hazánknak és magyarságunknak érezzük, mert némi hagyomány van. Jóllehet fiatalabb annál, hogysem köze lehetne a magyar karakterhez és jóval avultabb, semhogy valóban európai lehessen, a világrész mai állása szerint...

P. P.: És mégis, emellett a biedermeier életforma mellett a magyar költők úgy tesznek hitet, mintha magyarságukra esküdnének fel. Bizonyítja az az *egyetemes* magyar jellegtan, melynek sommás eredménye az egyik szerzőtárs utólagos megállapítása szerint: „a Biedermeierből fejlődő realizmussal egyenlő“. (*Fel is mutatta a könyvet, hitvallásszerűen...*)

VENDÉG: Ismerem a művet. Biedermeiert sugalló eredményeit is. Van valami bibliai abban, hogy különféle-

kép ihletett szövegéből verset idézhet magára minden jobbra való szándék. A nagybetűs Biedermeier bárhonnan olvasva őse a magyarnak, persze annak a „germán alkattal“ is frígyesült „ézelmesebbik“ ágának, mely még nyelve természetében is „a szentistváni keretek között“ való *asszimilációt* hordja talizmánul Kelet rontásai ellen.

P. P.: De hát kihez-mihez fordulunk önismeretért, ha nem a magyar nyelvhez, melyben „mint a napsugár megkövülve a köszénben, úgy él, úgy szunnyad a faji lélek“, — és éppen ne a magyar költők nyelvéhez forduljunk?

VENDÉG: A nyelv megkövült formáihoz igen, de ne a gyarapítás lázában önkívületbe ejtett nyelvhez, a megoldódott, olvadt és olvasztó nyelvhez, mikor benne idegen még az idegen anyag és főként ne akkor, amikor a lélek és régi napsugarak fajmelege helyett a nyelv hőfoka már idegen tűz közelségére vall.

P. P.: És legnagyobb költőink tanúsága?

VENDÉG: A költők a táj átfestői és már ők is egy költői tájra festenek. Többsnyire a maguk civilizációjával vannak elfoglalva, azzal az európaiasan színes változattal, mely alól inkább a tapintó ujj számára ütközik csak ki a dunavölgyi alapanyag szövete.

P. P.: Jó. Elfogadom. Csakhogy még ehhez is a biedermeier-réteg a legmegfelelőbb, mert minden tekintetben következetesen leredukált stílus: szinte az emberi alapszínéig egyszerűsíti a művészi képzeletnek festői technikáját. Mondhatnám, hogy a biedermeier *színekben* éri el az általános emberinek azt a tiszta egyszerűségét, ami *formákban* a klasszicizmus vívmánya.

VENDÉG: Az általános emberinek ebben a kissé meszterkelt és negélyes egyszerűségében fakítottnak érzem a vérmesebb fajták indulatait és csonkának a népek eredetiségét. Valóban: ez a Szentszövetség stílusa!

P. P.: *(Felállott nevető Vendége mellől. A gazdának mindent számbavevő pillantásával körültekintett a tájon. A látvány megnyugtatta. Baráti hűséggel simult a táj*

előbbi szavai alá. Hitelt kapott, helyeslést és erőt az egész környezettől... A dunántúli föld békésen tűrte, hogy ősi hagyományaira ismerősen ráköszöntsének azok, akikkel eddig még nem volt találkozója... A somogyvári lejtőknek e pontjáról a niklai orom már láthatatlan; Szigetvár tornyai is messzebb vannak annál, hogysem a látóhatár peremén még feltűnnének. Csupán a keszthelyi dombok kapnak éles hangsúlyt most is a nyugati ég tüzes, szép színe előtt. Nem jelentősek, de ilyenkor szinte mindig egyvonalba kerülnek a nappal. A szerény dombok így egy lehellelnyit felmagasodnak és tetőjük pár szálfája s bokra mMgött Phoibos Apollon teljes fényében ott ragyog — vagy legalább is egyéb aranyló úri kegy. Kétségtelenül Helikon „... A formák, fények és emlékek gazdag önkényével szép stílusgyakorlatot játszott a vidék, zavartalanul és tökéletes technikával. Megfelelő kíséretet és változatot adott maga módján és műfajában a fölvetett biedermeier témához.

Pesti Plautusz erkélye széléről kitérte felé karját — beintette a tájat — és csendes öntudattal dicsérni kezdte a nagyobb harmóniákat.)

Mégis, — oly közel érzem e kort. Közel és tisztán. Mert ma talán még tisztábban jelentkezik, mint tette annakidején, amikor romantikus hősködések zavarták még meg ezt a természete szerint higgadt és nyugtatott polgári stílust. Az élet jelenségei ugyan ma is ellene mondanak, de a szellem immár egyetemlegesen vállalja ennek az eszményi szentszövetségnek rendjét, morálját és etikettjét. Néhány emlegetett ámulón kívül, minden író a biedermeier árnyékában támasztja és védi a régi falakat.

VENDÉG: Védelmi verseket mormoltok és mint bűvös ígét szórjátok az ellenségre... Harci modorotok lett már a „biedermeier magatartás“. Itt nálunk — a csonka tornyok tövében — azonban ez inkább csak stilizált semmit-tevés. Alkalmi hungarológia igazolja nemzetinek és hevenyészett sorstudomány mondja aktuálisnak a jól konzervált táblabírói életmódot. Biedermeier — mondtad az előbb kielégített nosztalgiával — „de zavaró hősködés nél-

kül!“... Egy költői civilizációhoz térsz, a menekülés szimpla gesztusával. Mert valóban ritka, feltámadott emlékezetű magyarnak kellene ahhoz lenned, hogy te is ott keressed a maradandó és élő jellemet, ahol az anekdota és csoda kétszeres valószínűtlenségében Zrínyi állítólag megtalálta — a magyar fajtában. De persze félsz: a talált jószág terhes örökséggé válhat s még téged is hősiességre kötelezne ... Sétálgass tehát csak tovább az elvont és igénytelenebb metamorfózisok között, komótos pálfordulásokkal; ha már rájöttél arra, hogy pusztán a magyar beszéd kevés volt a magyar jelleg érvényesítéséhez, viszont a parasztság már pusztán is túlságosan sok.

P. P.: Bőszült vagy barátom, mint az eltévedt lelkiismeret, mely már maga sem tudja bujdosó útján a hazai irányt. Bőszült vagy ezzel a reménytelen függetlenségi vágyaddal itt a hegyek katlanában elzárva, bőszülten vakmagyar, úgy, ahogy Prohászka Lajos megmutatta és kifejtette ezt a *furor hungaricust*, mellyel csupán keresztül szeretnéd végre vágni „a magyar sors talányszerűségét“. Nem fog sikerülni. „Fél-emberek és fél-nemzetecskék“ kalodájában nincs a sorsnak egészséges megoldása. *Finitismusod* persze nem tűri „a nagyszabású egyetemes horizontú emberi életet“, — ezt megértem, én is lemondtam róla. Viszont egy tágabb *humánusra* igényes szellemed öncsonkításnak, börtönnek és köldöknézésnek szidja a „negatív hősiességet“, a múlt korokba való konok befészkelődést; — szűkösnek és feleslegesen aszketikusnak érzed Pató Pál „magába kuporodott szemlélésmódját“ ... Mindhiába, az egyértelműségért és megfajtásért zajongó bőszültséged teljesen reménytelen. Mert amit a végtelen kínál jelleted gyarapítására, az „csupa bizonytalanság“, — amit pedig karaktered csonthéján belül őrizel, az nem több, mint „az elesettség nyomasztó tudata“ ... Szegény barátom, az vagy te is, mint minden magyar ... „Magányos, elárvelt strázsa ... meghúzódva lelki védővonala mögé, híven vígyáz és küzd, sokszor maga sem tudva ki ellen — Kelet ellen, Nyugat ellen; — és nem tudva miért, — mert nincs másképp ...“

VENDÉG: Nem hiszem, hogy ennek a böszültségnek ne lenne értelme, ha ennyire természet szerint való. Nem hiszem, hogy csupán valóságon túlra átjátszott feleslegesség volna: céltalan hősködést ígöző délibáb ... Bízom a magyar természetnek sohasem oktalan életösztönében és rábízom magam erre a homályosan célratörő bösz harciaságra.

P. P.: Mit akarsz csinálni?

VENDÉG: Nekivágni annak a bizonyos reménytelenségnek, az egészséges megoldásért. Meg akarom tudni, hogy miért csak a tett halála árán lehetünk magyarok? És hogy miért kell viszont magyar örökségünket mindig otthagyni, ha beállunk egyenlő partnerként az európai szerencsejátékba? Értsd meg, te Pesti Plautusszá és Pató Pállá széttört élet, hogy össze akarom folyton széthulló cserepeidből drótozni a magyar karakternek szép edényét, azt az öblösebbet: egész Európa számára. Hír szerint még a múmiák gabonája is kalászt vet — minden nép mustármagja mustárfává fogamzott Európa talaján —, csak nálunk kelljen idegen vetőmag, ha unjuk a pusztai létet? A gall örökség francia fejlődést jelent, a germán mítosz német birodalmat, az appenini városok összeadják a közös hagyományt és mindig lármás ünneplő jelenjük továbbra is a cézári álmokat és a condottierik színeit lobogtatja. Dante korában készen voltak nagyjából a nemzetek, és karakterükből a fejlődésük mindmáig futotta. Csak Magyarország sóhajt boldogtalanul, mintha Dante áldó tanácsa máig sem fogott volna rajta és azóta is a hamis kerülőket járná, az egyedül maga útjának reménye nélkül. Ezért csak akkor nyugszik meg lelkiismeretünk, ha *megállunk*. Különben a fejlődés minden stációján megszólalnak mögöttünk a kövek — mint a mesebeli hegemászók mögött is a pályatársaknak már megkövült csontjai — visszaszedítő váddal és mozdulatlanságba merevítő átokkal: Ungheria si lascia malmenare! Fejlődésünk fordulóin soha meg nem erősít minket az ősök szelleme, európai tanítómestereink kezét mindig *a félrevezetés* gyanújával szorítjuk meg... De hát miért van az, hogy egy ma-

gyar, ha haladásra mozdítja lábát, az összes öreg és rossz csontok azt kiáltják felé, hogy *eltévelyedett?! És miért, — miért van igazuk? Hát a magyarnak lenni soha sem lehet, csak maradni? Pesten az igazi Plautus is csak akkor válhatnék magyarrá, ha legyintene ihletére, hogy vidéken nyugodtan Pató Pállá lustulhasson? Értsd meg, nem azokra az ösztönös és tudós karakterológiákra füstölök, melyek az igaz magyarságot csak a megállásban, visszafordulásban, dacos semmittevésben, okos passzivitásban látják, — hanem azok a példák izgatnak, melyek valóban mellettük bizonyítanak, történetünknek, kultúránknak, így nemzeti színjátszásunknak is legtöbb példája következetesen azt mutatja, hogy felbuzdulásainkban a lélek mindig túlfutott j jellemünk végső'peremén, vagy egyenest szétpattintotta valahol a magyar alkatnak tartó falát és a repedésen át csordult ki és menthetetlenül elfolyt minden nemesebb tartalmunk, maga a nemzeti lélek, úgy amint az Istennek külön ajándéka. Itt valahol valami tévedésnek kell lenni és nem okvetlenül a karakterológusok ösztönében, vagy tudásában. A példákban, a tényekben, a felbuzdulás hőfokában, a világtörténet járványos lázaiban, vagy magukban a gyűjtő eszmékben kell valami fatális és lappangó tévedésnek lennie; mert végre is lehetetlen az, hogy magyar sorsunk eleve és kajánul szűkebbre szabott méltányos emberi igényeinknél. A gondviselés nem azért rajzolt ki sajátos vonásokkal egy szellemet, hogy ön-maga megörökítésére az mindvégig képtelen maradjon. Miről adjunk számot, ha talentumunkat jól lefojtva legfőbb megőrizni tudjuk, de kamatoztatni nincs semmi mód és sehol lehetőség? ... Azt állítod, hogy Kelemen László színházépítő reménységei vétkesen nagyralátóak voltak, mert törvény szegi itt ketté a nemzeti karakter és a gyarapodás útjait. A magyar jellem élettelen csonthéja így csak arra való lenne, hogy a fejlődő szellem levetkezze magáról véglegesen, vagy fejlődés nélkül benne tokosodjék és áporodjék — véglegesen. Ezért lenne mindig *vagy-vagy* a sorsunk? és ezért maradnánk menthetetlenül, sors-társaink között „fél-nemzetecskének“?*

P. P.: Ezt mondtam, igen. És ezek után még nagyobb kétkedéssel kérdezhetem meg újra: mit akarsz hát csinálni?

VENDÉG: Meg akarom vizsgálni azokat az okokat, melyek e nemzetben az embereket egy nyilván hamis *vagy-vagygyal* megtévesztik és élethelehetőségeit így ketlébe vágják. Továbbá megpróbálom keresni azt a lopva ható sugalmat, mely magyarságunk benső zálogát folyton a terméketlenség látszatába keverni. A nemzeti karakter végre is az, ami a nemzedékek során át állandó maradt viszont a nemzeti határok szerint változik. Forma, melyet az egyéni és mulandó életek mögött, az életnek egy bensőbb és mindig friss árama hordoz. A nemzeti karakter formái ennek a mulandósággal nem zavart életnek jegyében tudják tartósan legyőzni az időt. Ezért lehetetlen, hogy a teremtő életlendülettel ennyire megojtott talentum egyetlen esetben, éppen a magyarban, ellene mondjon az általános jelenségeknek és a merev szervetlenség jelei között mondja fel a szolgálatot a fejlődés vagy gyarapodás legkisebb igényére.

P. P.: Legfeljebb a *biedermeiernek* igénytelenebb ízléséhez tud még úgy hozzászinesülni a magyar alkat, hogy rokoni ösztön éppen felismerje. Az országhatáron átgűrűző európai aktualításoknak *e legalsóbb állandó hullámán már is* megtörik minden feltörekvő helyi forma: minősítik egymást, egyensúlyba jönnek — és megállnak, így a kispolgári köztudat szintjén felvetődhetik néha kegyeletes fényre, valami — a méla emlékezettel számontartott hagyatékából. De innen fölfelé, öröklött formáit és helyi színeit veszve csak *a puszta egyéniség* járhat és csak *az általános európai* közegben. Magyarsága már nem motor — talán jelvény, kis zászló —, mert ha több: teher vagy időszaki zsibbadás. A nyugati tempójú tevékenység és az európai rangú alkotások felé ez az útja a sikereseknek. Ismerem minden állomását, — magam is megettem, fordított irányban. Műveimet én is úgy írtam: pesti, bécsi és berlini színésznőkre szabva a szerepet — egyre néha kettőt is, mint ma a mindenben rámduplázó utódaim —, leg-

följebb én nem dicsekedtem el ezzel az irodalmi társaságokban. Persze találkoztam másfajta írókkal is. Érdekes köznap történeteket eszelt ki legtöbbször, belekopírozta saját olvasóinak érdektelen, de ünnepélyessé tett társadalmába ... a magyarságot ebben a lovak, a cigányok és a következetesen egy rossz tájszólást törő parasztok képviselték. Tőlük tanult egész vezetőrétegünk zavartalan társadalomszemléletet, hippológiát, zenei eszményt és sajátosan magyar szociális gondolkozást...

VENDÉG: Hagyjuk ezt most. Te minden esetre ott hagyta e körökben való boldogulást és annak könnyű feltételeit. Megszedted magad a magyar irodalom emlékeivel és a hungarológiák tanulságaival. A magyar „mélyrétegek” feszültségeit érzed most dobhártyádon és reméled, hogy e nagyobb atmoszféra-nyomás alatt jellemed vérzékeny felhámja is majd népileg elretkesedjék, vagy címeres pikkelyek páncélja fussa be. Eljutottál addig a regélyes és igénytelen életeszményig, mely szintén biedermeier, csak hogy nálad az irodalmi alapanyagot fedi a vékony, magyarító festékréteg.

P. P.: Olyan szándékokat forraltál itt az előbb, mintha egy nemzet lelkének lappangó energiáit akarnád üzembe helyezni. E földnek talányos titkát kerested, mely a súlyosabb tárgyakat és az acélos jellemeket itt mind megmozdíthatatlanná köti, bénítja és delejezi... E gigászi fogadkozások után mértéken túl tünteted ki csekélységemet, midőn szellemednek nagyra hivatott xerxesi erőit csupán az én kis egyéni dudváim ellen vezeted irtó hadjáratra.

VENDÉG: Egyetlen egy ember életének töréseim akarom megismerni azt a végzetes zúzót, mely elég figyelmes minden nagyobb embert itt felbevágni és elég nagy a nemzetcskék lefelezésére. Ez törte ketté Kelemen László szép ígéretét is: a gyarapodó nemzeti karaktert, — és széthajította csonkjait. Egyetlen széjjelszabdalt életet, ha összeterel még az életrészletekre emlékező ember ...

P. P.: Ki az az ember? akin keresztül...

VENDÉG: Te magad: múltad és jelenednek két független és gondosan szétgereblyezett természetében. Totális ellenfél vagy, mert változatosan csonka. Életednek minden mozzanata félmegoldás, együttvéve: az összes félmegoldás ... Bőszültségem jó tárgyra talált benned ... Felelőtlen színházi dicsőséged — bár elmúlt és csak hagyaték immár —, de bosszantja és lázítja bennem még ma is a játékból kihagyott magyar karaktert. Jelenlegi betokosodásod pedig mintha a már mindenütt hamvában haló szellemnek lenne helyi tünete vagy eredménye. Életműöd tehát totális és szimbolikus ellenfél, — kihívta először maga ellen azt a magyarságával kényeskedő társadalmat, mely jobb híján téged száműzött a színpadról — és most egy védjegyes magyarosság skatulyájából tüntetsz a fejlődés és gyarapodás igényei ellen. Eléggé totális ellenfél vagy ahhoz, hogy ne hagyj egy ösztönünk se bőszítetlen, és ezért szimbolikus ellenfél vagy, mert valamennyi ellenségünk színei tarkáinak életeden. Egy teljes szimbolikus győzelem reményében vitázom veled — annyi reális részletvereség után. Harcolok tehát most jelképesen a volt Pesti Plautusz ellen a magyarság nevében, Horatius igényével és harcolok a mellettem álló Pannóniai Pató Pál ellen egy Lessing igényével, a fejlődés nevében ... Érted a kihívást?

P. P.: Értem. Egy elhagyott élet felelősségét veted vissza rám, jól van, vállalom ... És ugyanakkor a múlt helyébe megkeresett új életem becsületét és számonkéréd; jól van, megvédem azt is, amennyire tudom... Remélhetőleg nem kompromittáltam túlságosan ezt a számomra olyannyira kedves és barátságos életformát, mely úgy lát immár két éve vendégül, mintha kezdettől fogva atyai házam lenne.

VENDÉG: A színház még barátságosabb volt hozzád, — és valóban, milyen életet csaptál házában?

P. P.: Mikor én a színházban megtelepedtem, egy tökéletes piacot és mulatóhelyet találtam. Lehet, hogy nyeglék és kufárok voltunk — de helyénvalók voltunk mi ott: a hasznothajtó nyegléskedés deszkáin. Miért beszélsz

tehát olyan fiú felháborodással, mintha a színház viszont a te atyád háza és valami szentek szentje lett volna? Azután pedig éppen mi tettük volna ilyenné?

Ubi missae,
Nunc culissae.
Ubi tabernaculum,

Nunc spectaculum.

VENDÉG: Kevés olyan intézmény van a világon az egyházakon kívül, amely akkora erkölcsi tőkével indult volna, mint a nemzeti színjátszás. Schiller a nemzeti lét kritériumának tartotta: „... wenn wir es erlebten eine Nationalbühne zu haben, so würden wir auch eine Nation.“ A megfelelő magyar buzdító pedig már a nemzethalált is tisztán látja a játékszint sokáig nélkülöző magyarság fölött. A történészek hűvös próféciaival jelzi a pusztulás lehetőségét és közelségét: „Az emberi nemzetnek sorsa sok változások alá vetheti a' Nemzeteket. Mi magunk tanúi vagyunk a' Polgári Szövetségek (Constitutio) mostani változásainak ...“ Látod, higgadt, mint egy mai rádióhallgató, — hogy utána a megtalált igazság elragadtatásával folytassa: „de minden lehetséges viszontagságokban a' Nyelv a' Nemzetnek palládiuma marad.“ Buzdításának címe adja ehhez a programot: „a Nemzeti Theátrum felépítésére!“ Vörösmarty Árpád ébredésének látta és jelezte darabjával a Nemzeti Színház megnyitását/Prológusában egy abszolutista uralkodó jogait sorolja fel, mint már a színház hivatását és úgy igazolja a merész címet és első sorát: „ez a világ, kicsinben, fejedelem.“ Petőfi lelkes ifjúságának legszebb lobogásával lett „Thália papjává“. Besenyei egy színház nélküli korban megható hittel dolgozik darabokon és küldi ajándékát előre az időben a meg nem született magyar színház születésnapjára. Kármán alapszabályokat ír. Széchenyi, Fáy könyvszámra töprengenek a színház biztos anyagi feltételein. A karmeliták templomában azzal a szent meggyőződéssel játszik az első magyar színi társulat, hogy a templom: templom maradt.

Nem véletlen, hogy az első állandó fővárosi színházba Egressy Gábor, Szentpétery, Udvarhelyi, Telepi úgy kerültek át a papnöveldeből, mintha csak egy felsőbb osztályba léptek volna. Jókai lantját egy ritka, szinte csak Adynál fogható elragadtatás zendíti meg, mikor a magyar színészek ifjú szállásozó csapatáról kezd beszélni:

Kóbor lovagjai a szellemharcnak,
örjögő lantverők, vándor művészek,
Hajósai egy távol tündérpartnak,
Kis hírnöki egy új, egy nagy hívésnek.
Anyáknak arcán könny csorog miattok
Apáknak átkát hordja szél utánok,
Előttük hangját gúnyos hahotának...

Hozhatnám tovább a bizonyságok egész sorát annak az erkölcsi tőkének hitelére, amit a magyar színháznak a magyar társadalom, alapításakor összeadott. A közl[^]ks[^]ültség obligójából senki sem szabadulhatott. Széchenyi zord vádja fenyegette az üreskező vagy üresebb lelkű kortársat: „Anyagyilkosok vagyunk, ha minden erőnket nem nyelvünk védelmére fordítjuk.“ A komédiákat pedig már a Bécsi Magyar Kurir is „legjobb nyelv kortsollyáknak“ állította annakidején. Batthyány József bíboros hercegprímás 600 aranyával és egy nemeshangú levéllel adózik a kissé szokatlan színészeti célra. „Pro motivo ... linguae Patriae... Quamquam hoc objectum ad meam sphaeram plane non spectet...“ így indult meg a lélek és szellem erejével *motivo linguae -patriae* a magyar színjátszás, egy új klasszikus-nemzeti hitnek fenségében és parnasszien dicsőségében, úgy ahogy a névtelen tisztviselő látta, mikor utasítást írt a Várszínház kurtinafestőjének: „Minerva tekintsen a Magyarországot ábrázoló asszony személyre s mutasson a Várhegy felé, arra az útra [^]és kapura, mely oda fölvezet s amelyen át éppen Tháliát vezetik be. Génuszok vonják a szekeret s a kezükben, felosztva, mindegyik valami színházi attribútumot tartson. A Tháliát vivő szekeret a Gráciák kísérik.

A szekér ne legyen diadalszekér, se valami másféle ordináré szekér, hanem valami piedesztál-féle.“

Ez a piedesztál itt kivételesen nem antikizáló teátrális ócskaság, hanem valóságos friss és szédítő emelvény volt, amit egy egész nemzet rakott össze sebtében Thália lábai alá... És körszakállas nemzetes Géníusz urak vonták ezt föl a hegy meredekén.

P.P.: Thália akkor nem múzsa volt, hanem nyelvtanárnő. Egy szétárvult népet hozott össze az édesanya régi hívó szavával. Ezért kapott szószéket és piedesztált. A színház zaja, csödülete és szemléltető módszere kellett: játszva-tanítás és tömegoktatás a magyar nyelvleckék hamari sikeréhez. De a siker elvégre is megjött. Tisza Kálmán már megállapította, hogy a magyar színház első hivatását: a magyarosítás körül — immár dicsőségesen és méltán elveszítheti. Jött is utána Hegedűs Gyula és Varsányi Irén a természetes és köznapi beszéd kultuszával... Nyelvünk mai állása szerint a színpadnak legfinomabb hangja is elmarad a költői nyelv egyéni raffinériái mellett. Természetes tehát, hogy ma már nem a színész korlátozottabb szava a legszentebb nyelvi ideál.

VENDÉG: De hogyan igazodhatott a választékos magyarságú színház minden főntartás nélkül a köznapi beszédhez? Az élő nyelvnek teljes gyeplőeresztését jelentette ez, és a magára hagyott társadalmi beszéd természetes romlásának folytonos igazolását. Az élő nyelv, szabadjára csak durvul, ízléstelenkedik, grammatikája foszlik, színei fakulnak, mozgása egyre pongyolább lesz. Fordulatai nem mutatják már a jellemnek belső formációját. Kevesebbet mutatnak és mást. A szavakat társaságban és színpadon úgy elegyítik, hogy együttes értelmük véletlenül se adjon tiszta emberi csengést... Lehet, hogy a jó szándék hiányzik, de lehet, hogy a szavakkal való vegyészeti művesség gyakorlata ment feledésbe. Természetesen nem azt az alkimista műhelyt vádolom, ahol Krúdy és Kosztolányi óta annyian és olyan bűvös erővel nemesítik a nyelvet, állandó próbák és kísérletezések között. Nem is a népi nyelvnek aranymosói a hibásak, — amennyiben gondosan szűrnek... Hanem vádolom, éppen Kosztolányival, a gondatlan kritikájú színházat. „Thália főpapjai, segédlelkészei, ministrán-

sai s mindazok, akiknek közük van ehhez a nemes mesterséghez . . .“ így kezdi egy nyílt levelét, de a végén már elejti ezt az idealizáló hangot és csak azért könyörög, hogy „a színház legyen kórház, ahol meggyógyul a sínylődő nyelv, ne pedig a fertőzet új telepe és betegágya“.

P. P. Kosztolányi csak a színházhoz fordul és a színészekhez, — tehát a tolmácsolókhoz. Mégcsak nem is a dráma szövegével van baja, hanem nyilván a kiejtéssel. Ez inkább a színi iskolák dolga, kevésbé a színházé és egyáltalán nem a drámaíróké.

VENDÉG: Te nem voltál a színészek iskolája, — tudom. Pedig lehetnél volna. Egyetlen egy valamirevaló darabbal ... Nem emlékszel véletlenül műfaji őseinkre? arra a két beszélgető dramaturgusra, kiknek vitájában Diderot a nagy színészi paradoxont fölvetette?

P. P.: Emlékszem.

VENDÉG: Arra is talán, hogy midőn az elején a gyilkos megállapítások tömegével bomlaszt föl egyikőjük egy baráti drámát, elmondván, hogy „kínlódó, homályos, tekervényes, fölfúj“, midőn a boncolástól már szinte egy'gyomorgörcsig felforgatva kijelenti, hogy „tele van közönséges gondolatokkal“, — mindezek után végső bizonyításul kiemeli ebből a szerencsétlen drámából a legsúlyosabb tünetet, az élettelenségnek immár kétségtelen jelét: „Elolvása után nagy színész nem lesz tőle jobb, gyöngé színész nem lesz kevésbé rossz.“

P. P. Diderot, egy világot átformáló stilisztá. Önhittségében formátlan bábnak látja a színészt, aki az író szavának stílusos tolmácsolásával segít a világot pallérozni és közben — de elsősorban — maga is tökéletesbül: a színész is hozzájárul az író szándékaihoz. Az ilyen abszolút önkényű Jíró a színészt csupán elsőrendű médiumnak tartja, mely értékesse csak akkor lehet, ha hűségesen szolgál és megkiáltja a világnak az író halk sugalmát. Az író egy nagyszerűbb életmód formáit hirdeti a világnak és a színész legyen boldog, ha elsőnek öltözködhet be e nagyszerű életformákba, hogy az irodalom első példaképe lehessen így

a nagyvilág felé. A könyvek közé száműzött gondolkozók és stilszták ezért szeretnék mind bérbevenni a színházat és ezért kényszerítenek a színészt, hogy istenadta tehetségével az új gondolatok divatját kellesse, és lehetőleg jó gusztust csináljon egy kitervelt életstílushoz, mint valami eszményi és tehetséges próbababa. Diderot a jó színház megpróbáltatását kívánja a társadalomnak, hogy érdemesebb részeiben megjavulhasson, és ugyanakkor — bensőbb feltételül — a jó dráma megpróbáltatását kívánja a színészeknek, hogy jelesebbje javuljon és kihulljon a nyilvánvaló selejt. A felvilágosultak általában sötétnek tartják a világot — sőt vaksötétnek a rokonfényű koponyák hijján — és a színészt nevelgető írók szörnyen lenézhetik a színészt, ha csak önnön művészete helyett rá nem hagyatkozik feltétlenül egy irodalmi tananyagra és nádpálcára.

VENDÉG: Tiszteltük Tháliát, mint anyanyelvünket tanító édes, gondos nevelőnőt. De hogyan vélekedjem felőle, ha most a *végén* lerázza magáról az iskolázottságnak minden bensőbb fegyelmét és azt a saját teremtett természetét óhajtja követni, mely önmagában nem sok jót ígér; Van már példánk elég arra, hogy láthasd, mivé zulus a színészet, mihelyt függetleníti magát az író igényeitől és a társadalom iránti felelősségtől. „Az önnön művészetére hagyatkozó színpadon“ lassanként minden önálló tenyészetnek indul... Először függetleníődik a színész. A dráma ekkor már nem egyéb, mint a nevéen nevezett *díva* körüli szertartás, sztárkultusz, elragadtatott hittel teljes, rajongó *csillagimádás*: egy nyálkás vallásosságba torzított kétségtelen emberkereskedelem. Mindez csupán a társadalom felé, mert a művészet szempontjából ez a jelenség még külön minősül. A sztár az, aki lerádván magáról a művész formáló és kendőző kezét, saját testéből csinál műalkotást, és példát mutató hivatásának tökéletes pózával kelletli ezután önmagát és terjeszti immár a szellemi pőreség divatját. Ezekkel a nagyhírű szegődött artistákkal és dobravert számokkal dolgozó színház csupán az őszinteség hiánya miatt nem *variété*, viszont egy kis irodalmi ürügy szépségflastromával már szívesen meg-

mutatja még azt is, hogy milyen tökéletes *ligeti cirkusz*. A sztárkultusz már a goethei Weimarban is kutyasztrárokhoz vezetett, azt hiszem egész logikusan, mert bármilyen változatos is a folyton új maszkot öltő primadonna műsora, egy ötféleképen csaholó pudli máris egy fokkal változatosabb. A sztárkultusz a kutyakomédiákon túl, nem tudom, hogy hol végződik, de az bizonyos, hogy mindig az irodalomban kezdődik. Az író, aki eleve megegyezik egy színházi alkat sikeres lehetőségeivel, az valószínűleg nem becsüli le a színészt, — viszont a csupa tiszteletből elvetett nádpálcájával együtt Prospero varázsvesszejét is elhajtotta. Szélcsendből vihart, szellemből színészt, emberből jóembert csinálni már nem tud. Egyetlen színész képességeinek óvatos tiszteletben tartásával, lemondott a világmindenség önkényes és igazabb átfogalmazásáról. A drámaíró már nem színiiskola — elhiszem, de a színház sem maradt meg Vörösmarty szándékában, az élet zajgó iskolájának. És mindezekért igazat kell adnom Schöpflinnek, — jó helyre adresszálta a vádat: „... a mai drámaírás rosszul szolgálja ki a színészeket, olyan szerepeket ad nekik, amelyekhez elég a rutin és egy kis személyes vonzóerő. A mai színészet ellaposodása a drámaírásból indul ki.“ Ezt a fekete *mát* a kritikus 1936-ban vette színházi naptárába, a te legfényesebb sikereid idején.

(A vita indulataitól meglódultán, közben már bementek a lakásba és ott is nyugtalanul fel-alá járkálva beszélgettek. A házigazda néha az ablakon át kimutogatott a tájra, tanúságul hívta az egész panorámát; vagy könyveket kapkodtak le a polcról, s mialatt a másik beszélt, diadalmas kárörömmel keresték kádenciákat és egy-egy tekintélyes érvet a megsemmisítő rácáfóláshoz...)

P. P.: A variété felé!... hatásos vészkiáltás, — de nem új. Felháborodásod tajtékos hangsúlyaiban volt ugyan valami utánozhatatlan korszerű. De maga a szöveg nem eredeti. Egy bölcsebb és harmonikusabb variációját — ezen a címen, ezzel a témával — Ignotus írta meg. Többek között Sarah Bernhardt is alkalmat adott hozzá: „ez a még

romjaiban is nagyszerű művésznő egy variété-színpadon fog fellépni/egy táncosnő után, s egy létraművész-csoport előtt... az a titkos érzésem, hogy, ha megalázó nem volna, a jó komédiásvér nyilván örülne, hogy végre egy hosszú élet teméntelen művészi fáradsága után elért oda, ahol jó és természetes lenni a színésznek — s ha most az új deszkán a próba sikerül, bizonyára irat majd magának mókajeleneteket, melyekben minden irodalmi teher és cafrang nélkül és tehetsége szerint kikomédiázhatja magát... a színész nem elaludt, hanem felébredt, magára talált s a születettsége bátorságát találta meg benne, mikor elhatározta, hogy brettlire lép... A színész egészen otthon lesz ott, ahol egy félórán belül három főjelenetet játszhatik ... a született színészeknél az ő legbensőbb hajlandóságuk találkozik a közönség legtitikosabb érzésével. Az irodalmiság feje felett egymásra találnak, s amihez csak egy bátor mozdulat kell még (s ezt a bátorságot hamar meg fogják találni, mert nem kell oda sok bátorság, ahol nincs kitől félni), hogy végkép kilökjék maguk közül s pláne maguk fölül az irodalmat. Az irodalom legyen olyan szép, amilyen csak tud, de nekik hagyjon békét, mert egyéb dolguk van. Egyéb dolguk van, mikor dolgoznak, de még inkább, még sokkal inkább, mikor kedvük szerint akarnak mulatni, vagy érdeklődni vagy izgatódni. V Még lappangó célzásaidra is nyíltan visszafelel ez az idézet. De fejtegetése helyett csak folytatni akarom — ha nincs ellenedre — báró Eötvös Józsefnek egy mondatával, melyben már ő is pedzi az irodalom „tárgyi és főként formai alábbszállását“, — és ugyancsak a nagyközönség cinkos kezét fedezi föl ebben; — no persze ezt már egy hív demokrata igaz büszkeségével: „alábbszállásunk részben azon roppant elterjedésnek következése, melyet a szellemi művek napjainkban nyertek“.

VENDÉG: Az irodalom rosszását az elterjedettsége nem menti, hanem minősíti. Mint bünt a kicsinyek botránkoztatása... Selejt, de nagyobb hatófokkal! — ez nem ellentét, nem kiegyensúlyozás, nem közepes egyenleg, hanem egy negatívum beszorzása a demokráciával.

P. P.: A tömeg menthetetlenül tömegesít. Ám tartsd távol mohó hatalmától mindazt, mi többre rendeltett. Ha elbírod a magányt: vállald magad is, ha nem bírod: akkor is vállald. Övd csak meg Giordano Brúnót a tömegtől és a tömeget Nietzschétől... De cserében add meg a tömegnek, ami, Őt megilleti. Add meg neki a kenyeret és ne vedd el tőle kedves játékszerét: a cirkuszt; és még az estélyi ruhás csöcselékek is illő tisztelettel adózz otthonában, például egy színház nézőterén. Az igényes irodalom számára ódium a profán tömeg és lélek helyett csak ösztönöket gerjeszthet benne. A tartózkodó költőt megcsúfolja és széttépi az ezerfejű hisztériás nőstény, — Orpheust ne dramatizáld tehát Dionysos kórusával. Mert [ajdrama végeredményben maradt, mi volt: érzéki elragadtatás. Még az etikus és intellektuális tragédiákból is valami tiszta szesz párázik a fogékony tömegek felé s öntudatuk ittás bátorságán s az elme szédült mámorán mérhetik is hatását, erejét. Vonzó talán néha a színházi szónak költőisége, de inkább a lázassága, és a nagy mozdulatok vonzának igazán, meg az emelkedettség és felejtés pillanatai. Persze a tiszta irodalom sikong, ha „alábbszáll“ a közönség körébe, még sikereit is szégyelli itt, „ihr Beifall macht meinen Herzen bang“ és borzadoz a megragadó erejű sokaság örvényétől: de engedelmeskedik, — mégis csak engedelmeskedik a *Színigazgató* parancsának és a tömeg vágyainak: „Költők, vezessétek a költészetet parancsszóra. Immrá tudod, mi kell minékünk, Erős italra van szükségünk...“ Tudvalévő, hogy a színház ezért ma jobb irodalmi körökben már nem is társalgási téma. Tudom, hogy Babits például a nagyszerű Reinhardtot a klasszikusok üzemszerű megbecstelenítőjének tartja és int az elővezetendő költészet felé is: „íróra nézve ilyen munkában (nyereséget remélve) résztvenni prostitúció“. Tudom mindezt és tudnám e magvas idézeteket tovább is fejteni, esetleg szaporítani; több és tépettebb erényt és eszmét tudnék felmutatni a színház porondjáról, mint amennyi vérző mártírt és szüzet a keresztény kegyelet számontart... De hát ismét csak azt mondhatom,

hogy tartsd távol a tömegtől azt az irodalmat, melynek érdeme csak a ritka ízekben és illatokban van. Akad még kóstoló nyelv, hogy megforgassa és mélyen felszíja majd kedves aromáját, lelkébe vonván újabb lehelletül, — de Arany János drága csöppjeit ne verd csapra soha a háromórás hejehuja számára. Minden egyedülálló értéket óvj fél-tón—' zárd kagylóba, toronyba; küldd emigrációba, egy szigetre vagy a Himaláják jégcsúcsaira — mert a tömeg menthetetlenül kilöki az irodalmat, alábbszállítja a formát-tartalmat, prostituál mindent, amit ér ... Csak a színházat hagyd meg a kezén, és inkább szöktesd onnan vissza az irodalmat — zárdájába Oféliát! — mert a tömeget nincs jogod a színháztól sem eltiltani, sem természetes igényeit becsapni. A tömegnek variété és cirkusz kell; bohóckodó tragika, éneklő parasztkutya és vallásüldöző vadállat. A tömeg ezeket akarja: színházat, és nem irodalmi felhőkakukvárat. Mert ösztönei szerint és tehetsége mértékében a színész is inkább saltimbanco, mintsem a múzsák átszellemült rajongó heroldja ... Emlékezz csak vissza .. [Ake^ resztény Európában a színház mindenütt úgy kezdődött, hogy egy kissé népünnepély volt. Amolyan vásári mulatság, — esetleg kegyes szándékkal, mint búcsún az ökörsütés —, mutatvány a többi mutatvány között. Talán zajosabb, talán muzsikások zajától ünnepélyesebb, de mindig a nép számára adódó érdekfeszítő kalandos alkalom, melyen a közönség, természetes hajlandóságai nyomában felelőtlenül közönségessé lehetett. A vadul kifestett bohócok, színészek és jokulátorok mögött ott örvendett valamilyen fő-ördög álarcában és kajánságával az a tömegeket kedvelő szellem, akit újabban Nietzsche ismét egyik régi nevén, Dionysosnak emlegetyEz a pompás és féktelen színházi élet jóformán mindaddig divatozott, míg csak az igényesebb játékmesterek föl nem fedezték kezükben az örökségnek egy súlyosabb részét, azt, amit Aischylos hagyott rájuk: az irodalmi felelősséget. De azért Hanswurst, például épp a szomszédos Bécsben, túlélte még a XVIII. századot is, — átvészelve II. József legmagasabb pedagógiai szempontjait és a francia forradalom véres híreit. A mind-

halálig kedélyes bécsiakat jobban érdekelte saját paprikajancsijuk akár Napóleonnál is; és legkevésbé hagyta magukat felvilágosítani azokra a művelődési eszményekre, melyeknek jegyében az „irodalmi ember“ birókába vette a németnyelvű színházakat. Így lépett, jellemző irodalmárként, Gottsched is Hanswurst örökébe és utána egy szikkadt purifikátor szent dühével irtotta mindazt, ami irracionális és azt, ami nem szolgálja a józan népnevelést ... De ma, mikor a színház a közönséggel egyetértve, javában lazítja az irodalom feltételeit, és a nemzeti színjátszás ünnepi csarnokai egyre kedélyesebb jeleit mutatják az újra diadalmas népünnepélynek: ismét kérdésessé lesz, hogy vájjon nem volt-e igazuk az örökké biedermeier bécsiaknek, akik a maguk kedvenc és szórakoztató hülyéskedőiket fel nem áldozták volna a feszes gyöngédségű Barnhelmi Minnáért?

VENDÉG: Most látom csak, hogy a tiszta és teljes humánus hogyan oltotta át nemesebb ígéreteivel az egyszerű nyelvi reformnak látszó magyar kezdeményt. A magyar szó terjesztését emlegették,- de az új szóval különbséget akartak vetni a magyarság és a bécsi erkölcs közé is: „A mondptakön kívül van még egy nagyfontosságú tekintet, melly, nemzeti színészetünknek az idegen feletti pártolását szab. kir. Pest városa által szinte óhajtandóvá, sőt szükségessé teszi. S ez az *erkölcsiség*.“ A magyarnyelvű színjátszás hittelt jegyzett záloga volt minden magasabb drámai igény teljesülésének: különb emberséget és különb szellemet reménylettek tőle... A magyar szót bűvös szezámként vette ajkára „a színházi néző, melynek hangjára egy eleinkhez méltó, karakterünkhöz próbált *civilizáció* nyitattik ki e földön számunkra. A magyarosság csak jelszó volt, útlevel, paszjuszus, át abba a szilárd talpköví és európai dicsfényű metamorfózisba — abba a poétikus hitelű szép jövendőbe —, melyet a költők a múlt hiteles képei nyomán rajzoltak elő. „E ház festett erdői képviselték az elveszett magyar hazát...“ A színházi díszletek vonalában úgy bízunk, mint egy mítoszi képzeletben; örökséget mutasson,

visszaperelhető justt. A színház volt hivatva karakterünk számára vázolni azt a teljesebb civilizációt, mely gyarapodást jelentsen magyarságunk megtapasztaltan legvégső határáig ... Mert honfoglaláshoz minket hunn- emlékek vezetnek, a fejlődésben hazatérést látunk, az építésben restitúciót; és a gyarapodásban a múltnak adunk méltó elégtételt: „példás alakban“ csináljuk, régi kötelmek szerint. A gyarapodás tehát a magyarság számára mindig a történeti határok felvételét jelentette, a lélek számára az örökös karakter felöltését. „A nemzeti felújulás“ korában a színház is tágabbra méreteztetett egy nemzeti nyelvtanodánál. Színházi feladatot kapott. Tanítson magyar szót, de gesztust is, illő magatartást: erkölcsöt, — és hevültebb szavából vessen ki szikrát: hősi tüzet az erkölcs formulái alá. A nagy szentmiklósi leletben Attila kincsét hittük, a nemzeti színjátszásban új honfoglalást. Lehet, hogy hitünk nagyralátó volt: amit az ásó kikapart, Bécs vitte el, — amit a lélek hozzáadott: szentelt fájdmunk maradt. Erelyénk nincs és színházunk nem csinált csodát. Az elveszett magyar haza színeihez beállítottak a bécsi erdő díszletei, a hősi honfoglalók egy idegen biedermeier kalandjára és telepítvényeire csábultak, — és Minerva gúnyos képpel mutathat arra az elhízott kispolgári Hanswurstra, akit a nagyszerű magyar géniuszek jobb ügyhöz méltó buzgalommal egész a királyi vár magasságába felcipeltek.

P. P.: Igaz: Vörösmarty *Árpád ébredésének* látta a Nemzeti Színház megnyitását, — és az egykorú közönség tapsolt e nagyszerű és igéző látományhoz. Thespis kordéja méltósággal indult, egy egész piederstál tornyozta a könnyü alkotmányt. Az örök magyar revizionizmusnak e legigényesebb korszakában az elszakított lelki és szellemi tájak minden kedves rögét, bokrát és emberét egy kazalban rábították Tháliára, hogy hordozza meg festett erdői közt, hogy így képviselje a teljes magyar glóbuszt, és keréknyomában támasszon aranyló port, kedvet, vitézt és délibábot egy árpádi tetthez. Az álomból, költői szóból és festett vásznakból feltetézett kelléktár valóban piederstál volt, méreteiben méltó egy Napoleon utáni honfoglaláshoz,

de bizony nem lett a diadal szekere, hanem megmaradt „valami másféle ordenaré szekérnek“, — megmaradt Thespis kordéjának. Ne haragudj rá azért, hogy egyre kedvetlenebbül és áruló hitetlenséggel komédiázzgatta a XIX. század mítoszáat, azt a szintén nemzeti színűt; és méltóbb emlékművek tetejébe ragasztván a turult: a Hanswurstot csempészte be magának Dévénynél... Ne haragudj, Hanswurst nélkül eleped a színház; ez az éltetője, frissítője, lelke. Minerva tekintete nem sokat ér a rivalda mögött, a honfíui együttérzés sem neveli különösképp a színészi kedvet. „Éljen a haza“ és „éljen Kossuth Lajos“ kiáltásokkal a rossz ripacs is olyan sikert aratott, mely inkább a jó politikusoknak, mintsem a jó színészeknek ambícióit sarkalá versenyre. Midőn tehát közönségünknek alkalma nyílt az öblösödő jelszavakat a politika arénáin is egyre gyakrabban tapsal köszönteni, és a festett vásznak regényes rajzolatjai is tereinken követ és gipszhabarcsot kaptak, már rendszerint „a nemzet áldozatkészségéből“: a Vörösmarty ihletése nélkül maradt színészek, immár a szürkületben szavak és csak-csupán művészi álmok regényességében bohémek és mulattatók lettek ismét, — ki mondom a szót is: cigányok, egy mulatni vágyó és nótákat parancsolgató úri kedvű középosztály szolgálatjára. Nagyszerű virtuózok lettek, a bravúr és csattogó taps adta az ihletést. Csak kevesen voltak a zordon homlokú vének közül, kik rendült velővel is tanulták a szilaj és kemény verésű zivatar zengését és Prometheus halhatatlan kínját... Ámde* ezek a lángelmékkel kettesben mulató színészek felette állottak é« állanak az ország tetszésnyilvánításain és bizony éppen így felette bármely ország politikai vagy erkölcsi instruálásán... Ne zavard e legnagyobbakat és ne noszogasd jószándékú kicsinyebbjét. Nem harangöntésre születtek!... Te a színház feladatát emlegetted és igényeidet úgy pöckölted föl, mintha a színház feladata lenne pótolni egy amentiában és kóros akarati gyöngeségben sínylő nemzetnek multat számontartó emlékezetét és jobb ösztöneit. Ezzel szemben én is a színház feladatáról beszéltem, — lehet, hogy igénytelenebbül, de azt hiszem, hogy ez

csupán a természetes feladatoknak szokott és látszólagos igénytelensége volt. Amit én a színház feladatául elsősorban elismerek, az a műfaji tisztulás és tökéletesbülés. Az, hogy a színház: színház legyen. Minél kizárólagosabban és minél inkább. A benső műfaji fejlődések általában lappangók, lassúak, szívósak szoktak lenni, ugrások nélkül. Éppen, mert a műfaj természete az, melyen erőt kell vennie és éppen a műfaj természetes ösztökélésére. Ezért a műfaji fejlődés sokkal keményebb és sokkal láthatatlanabb, mint azok az „eredményes fejlődés“-nek nevezett műfajtalanságok, melyekre a színház is könnyű szerrel kiruccanhatott, ha idegen szempontok kedvéért természetétől idegen formákba szakította át különben organikus erőit. Egy öreg diófa új évgyűrűje kevésbé feltűnő eredmény, mintha deszkát hasított magából... És mégis, a magyar színháznak ezek az öntörvényű, bensőbb és élő eredményei nemcsak hogy kétségtelenül feltűnőek, hanem elismerten a műfaj legnemesebb változatát mutatják.

VENDÉG: Mi az a forma, amit fel tud mutatni?

P. P.: Éppen nem a forma, hanem maga a formálódási készség. A színház szolgál, — ezt én is elismerem, de gazdája annyi van, hogy erénye nem lehet a hűség, hanem csak egyszerűen: a szolgálatkészség. Rosszul szolgálta Vörösmartyt a színház, ha hajlandóságát veszíti miatta akár Plautus iránt is. Mert a teljes emberségre nem egy dráma, nem is egyetlen drámai irány a hivatott nevelő, hanem maga a színház, egy lehetőleg teljes műsorrenddel. A teljes emberség differenciáltságot jelent: Aristophanes, Ibsen, Gorkij, Hasenclever és Metastasio által való iskolázottságot, — hogy csak tizedét említsem a minimumnak. Sőt magyarságunk is csonka maradna és reménytelenül vidékies ezek hijján, még ha a magyar szerzőkben tartanok is a változatosságot és szintet. Ámde a valamilyen irányban is tendenciák közé fogott színház: jobbik esetben elfogulttá lesz a saját cikkecskéjén kívül eső nagyobb körívre és ugyanilyen alacsony fokúvá teszi közönsége látószögét, — rosszabbik esetben a maga megmerevedett stílusán mégiscsak átgötri az egész drámatörténetet, kellemes elégtéte-

lül adván egyhúron pendülő közönségének azt a szórakozást, hogy a klasszikusok nagy részét rokkantnak, sutának, ficamodottnak és hülyének tarthassa. A fogékonyság alázata helyett a kizárólagos hivatásokra „ráébredt“ színház, egy félistentől való megszállottságában kész a fél Parnaszust hallatlanná tenni, esetleg megnyomorítani és a műveket a szándékos sikertelenségbe fojtogatni. Mert bizony igaza van annak, aki az egységes rendezői stílus jogosult vágyáról lemondva, nem tehetségtelen tanítványok másolataiba, hanem a klasszikusok jobb színpadi életlehetőségeibe építette be máris a maga életművét.. : „meghal a dráma, ha nincs összehangolva a színész, a rendezés a darab szellemével“.

VENDÉG: Differenciáltságunk címén az egész dramatikus Olimposzt üzemben tartanád ... A kultúrált szellemnek nemes, eklektikus állásfoglalása ez. Az idők és nemzetek fölötti irodalom szolgálatában a színház nyíltta és fogékonnyá teszi a közízlést, mindent „megértővé“ érzékenyíti, — és egyben erőlténíti. A közönség java: tagjává, rangos beavatottjává lesz egy hazátlan és időtlen szellemi együttműködésnek, de elveszíti azt a termékeny elfogultságot, mely egy klasszikust a mi időnkől is kiugraszthatna. A halhatatlanság kristályegében a fenkölt műélvező tetetlenül teng át csillagról-csillagra, ahelyett, hogy felvállalná a i^ai időnek és a mi életünknek fojtottabb atmoszféráját és a múlt szépségekhez emigráló egyéni megoldás helyett bizony odadobná testét a jelen szorongatásoknak, hogy a maga kínjával is siettesse a minket megváltó dráma születését' . . . Igen, a megváltó dráma születése! Erről van tulajdonképpen szó ... De a feléje mutató és hozzá vezető útra nem a színpadi vetítógépek mutatnak csillagot. Túlságosan tökéletesek és precízek már a drámai machinációk, hogysem a fantázia még egy istent is elhígyjen mögöttük, v^gy egyáltalán fontosnak tartson. „Milyen ostobán hideg egy valóságos, eleven színpadi hal, — írja Harsányi Kálmán, de — „mennyi melegség van a játék-betlehemek öklömnyi papiros-ezüst csillagában“. A dráma váltságát színpadi trükkökkel megoldani éppoly kevésbé lehet,

mint ahogy a hitben nem hozhat különösebb elmélyülést a ceremóniáknak közeledése a zenés-látványos „összremekmű“ felé. A drámának is lélekből kell újjászületnie... és messze a színpadi vetítógépektől. Talán tényleg a játékbetlehem-csillaga alatt, ahonnan Tamási elindult Énekes Madarával a port és sikert verő, színpadi falak döntögetésére. Talán a papírból való színháznak tömegeket és visszhangot elhárító csöndjében lelkigyakorlatozzék előbb az író? ahogy a próféták teszik és Németh László csinálja? Vagy talán valami viharos és általános népszavazás fog végre egy új Aristophanest a színpadra emelni, — ahogy azt Németh László mér régebben, oly kívánatos módon csupán ötletként fölvetette? ... Akárhogyan is, de a színház reformációja nem indulhat a mai színháznak mégcsak a közeliből sem, és csak a mai színházi kultúra ellenére érvényesülhet. Mert ez a mai fékevesztett Thália képtelen lett immár bárminő arány megtartására, mióta szerelme- sen önmagába fordult. Elszakadt az emberi élet természetes és szabályozó áramától, sutbavetette az irodalom zsinórmértékét és éppen a „színház: színház“ lapiriáris téveszméje nyomán hozzáfogott a különböző önmegetermékenyítő eljárásokhoz és egy sajátosan műfaji újjászületéshez. Áldottnak éppen nem mondható betegség volt ez, párhuzamosan jelentkeztek a tünetek a közönségért mindenre kész drámairódalomban. „A dráma valamikor az volt, amit a francia theatre purenek nevez, szimbólumokká emelt emberi küzdelmek és konfliktusok tükörképe, aránylag egyszerű, néha szinte kopár keretben, amely tudatosan rekesztette el magát minden operai látványosságtól. A drámai műfajokból legnagyobb részt az let, amit a francia theatre spectaclenak mond: látványos színház ... Az írók engedékenysége mellett itt ismét, — miként a színészek esetében — maga a színházi alapanyag r^fnnékony-sága felelős. A „tisza színház“ kora végeredményben nem azért múlt el, mert idegen dolgok keveredtek -d színpadra vitt dráma atmoszférájába, hanem azért, mert éppen színpadi dolgok keveredtek belé. A színház önmaga melléktermékeitől szennyeződött. A forgatható, emelhető, súly-

lyeszthető, világítható színpad olyan feltűnési vággyal kotnyeleskedett bele a színészek és nézők magánügyébe, olyan technikai cifrálkodással kellett magát, hogy a dráma természetszerűleg az infantilis elbámulásokra alapozott látványossággá lett: átmeneti jelenség a tökéletes vurstli és az Operaház között... Az erzsébetkori szintelen színpadra Shakespeare tündéri leírásokkal rajzol tájat és von beléje felejthetetlen fényeket. Petőfi még azért hagyja ott a színpadot: „Mert én utáltam a nyegléskedést. A sok „utószort“ a görögtüzet.“ Péterfy már innen protestál a „meiningeniek veszélyes tévedése“ ellen, mellyel egy egyszerű és nagyhangú dekoratív egyvelegbe fullasztják be a drámai élményt. De ma már szinte egyenesen egy darab költőiségének mértékét jelenti a színpadi gépezetek erősebb igénybevétele. A poéta nem mer egy rímet sem elmondani, hogy nyikorgó csigák és surrogó reflektorokkal ne rogyasszon máris köréje egy otromba tündéralmot. De a törzsközönség számára már felesleges is, hogy mit mond a költő, gyermekded izgalommal lesi a trükköt, az effektust, a produkciót. Mintha Wagner csak azért találta volna ki az „összremekműnek“ értéket selejttel halmozó tákolmányát, hogy mindig legyen alkalma az alacsonyabb érdeklődésnek a maga mértékéhez bontani szét még a szerény „egyedi“ remekműveket is. A „világított“, „aláfestett“ és illatosított előadás egy igazi dráma számára a legnagyobb megaláztatás, egy rossz dráma számára pedig a siker lehetősége. A színpadi rendező munkája kegyes és nivellálja, az értékeket, főként a világítással,

mint hold, mely a felhőkön oson át
s széthordva megbocsátó mosolyát
ezüstté bűvöl minden pocsolyát.

Nem a fényt és nem is az ezüstöt irigylem azoktól a sekélyes íróktól, akik a rendező révén mindenhez — a méltányosság látszatával — hozzájutnak, hanem az összes „mély“ írókat sajnálom, akik természetszerűleg elveszítik, — tüneményes rendezés híján — még a „felületes“ érdeklődést is és külön-külön sajnálom a közönség minden tag-

ját, mert olyan igényes lett a színházzal szemben, hogy a színháznak ezután csak mutatványai lesznek számára, de mondanivalója soha többé. A tüzet lopó *Prometheus* monológjai végérvényesen unalmasak lesznek mihelyt a közönség az „élethű“ sziklának, a keselyűket küldő gépezetnek és éppen *egy világosítónak* tapsolhat. A közönség a technikai kultúrán keresztül egyenrangú félként viselkedik a drámával szemben. Hogy ott hősök istenülnek? omlanak? világrendet ropogtatnak és érvényesítenek? Ugyan már... *Ex deo machina*. Ügyesség és teljesítmény: ez a feltétele és mértéke egy drámai előadásnak. És ugyanez a feltétele és mértéke a technikai alkotásoknak. A *Homo Ludens* teljes elismerését adja tehát a játék ügyeskedőinek, de azt, amit játszanak, a nyilvánvalóan komolyabbját: a klasszikusok esetében diáktürelemmel végig unja, a modernnek esetében pedig csak akkor veszi át, ha az az utolsó porcikájáig és határozó szaváig puerilis világot ad a színjáték tárgyául. „Puerilizmusnak akarjuk nevezni annak a közösségnek a magatartását, mely gyermekiesebben viselkedik, mintsem azt ítélőképességének állása megengedhetné; annak a közösségnek magatartását, mely a helyett, hogy az ifjakat férfiakká nevelné, saját viselkedését az ifjakéhoz idomítja“... Ez a Huizinga által klasszikusan meghatározott puerilizmus kap elégtételt még a klasszikus drámák eljátszásánál is mindakkor, valahányszor a*ζ ítélőképességéhez apelláló költői és sajátosan drámai értékek mellett vagy fölött(!) önértékű igénnyel jelenhetnek meg a naiv csuda-hitre apelláló eljátszó és sajátosan színjátékszeres értékek. Viszont ez az elégtétel bátorítot ta azután olyan makrancossá és pimasszá a nézőtéri pue: Tilizmust, hogy a kedvét leső színház-direktorok által a •puerilista világnézetet elfogadtatta a drámaírókkal. Vis7„onosság jogon a színház pedig közvetíti ezeknek darabját;. Ez az a bizonyos titkos színházi szerződés, amit a kénye sebb írók legalább letagadnak, míg körüti íróink hivalkodnak vele, mint általában a remek sikereket és fényes m egélhetést biztosító iparigazolványokkal szokás ... Bocsáss, meg, igazán nem *rád* gondoltam. Nem is a multadra...

P. P.: Nem sértődtem meg. Nem is magamat akarom megvédeni, nem is azokat a darabokat, melyek valóban — hogy úgy mondjam — monopóliumot kaptak a közönség kegyeinek megszerzésére. Hanem a régi kollegák mentségére akarok pár szóval szolgálni, — miként a bűnös védelmét is el tudja választani a bűnnek a védelmétől az, aki már egy derekasabb pálforduláson átesett... Kétségtelen, hogy az úgynevezett *mai* drámaírók, a különböző metropolisok Plautuszaitól fel egészen a Nobeldíjas bohóckodóig: bizonyos egyezményes trükkökkel dolgoznak...

VENDÉG: Ezért váltotta fel az eredetiség tiszteletét az új ipari trükkök szabadalma. Technizálás.

P. P.: A drámai művek ezzel kétségtelenül standardizálódtak, — hogy következetesen a szakmai műszavakkal éljünk, — de elvégre a technika önmagában még nem jelenti a művek nagyságának csökkenését. A tökéletes technika éppen az, amelyik már piramisokat tud gyártani futószalagon.

VENDÉG: De mivel kevés a fáraó és a gyermeköfelsege pedig sok, — illetve tíz éven alul kevés: harminc v4s ötven között van belőlük a java, — tehát mégiscsak érdemesebb játékszert gyártani.

P. P.: Nem akarok most arról beszélni, hogy e közgazdasági fogalmak mennyire az írók akaratán kívül lettek érvényesek a szellemi termelés területén,.. elvégre, — mondha tnád, — az író meg is tagadhatja a tömegek keresletéhez való alkalmazkodást, ahogy általában megtagadta az abszolutista uralkodók irányított gazdálkodásába való beletörődést... De ismét csak azt mondhatom, hogy a walesi bárdok ma sem vesztek ki, viszont walesi drámaíró összevissza egy volt... Dániában történt, az udvari színészekkel egy kényes kritikai érzékű herceg betanítatott valami darabot a király gyilkos múltjáról, — persze Hamletot nem lángsírba küldték, hanem mérgezett karddal intézték el. A színészek azóta minden tekintetben őrizkednek a hamleti tanácsoktól és semilyen szellem kedvéért nem hajlandók például kötélről beszélni, ha

az államügyész sógora a nézőtéren ül. Még így is nyílik alkalma minden írónak, — oh nem a lángsírhoz, — hanem Laertes lappangó mérges kardjához . . . Egy kétségtelenül nem forradalmi herceggel történt, — persze szintén Dániában —, hogy színpadra vitte egy fantasztikus álom játékban valami száz év előtti és már nem létező idegen ország katonáját. A bergengóc kémfőnök közismert tapasztalati tény lehetne ehhez az álomvitéhez képest, aki a dara,b folyamán egy lovat olcsóbban vett meg, mint amennyiért később eladná. Ezért bizony le kellett venni a darabot a műsorról mert a helsingöri szenátusban egy állatvédő eredménnyel tiltakozott az ellen, hogy a száz év előtti idegen lovakról olyat álmodják valaki nyílt színen, mintha egynek is változékony lett volna a belső értéke ...

E töménytelen sok kikötés, tabu és babonás *hallgass!* között mit csinálhat jobbat a drámaíró, mint éppen egy új műfajt, elvégre in der Beschränkung zeigt sich der Meister és a művészet jelen nyomorúsága éppen veszett jövőt is nyithat. A társadalom egy bonyolult fekete-fehér-igen-nem játékot vállal és a tabuk megsértőinek vért veszi zálogul. A dráma-irodalom nem szegheti meg a gyermekes-komolysággal rettegett tiltásokat, nem nyílik meg útja a játék szabályai ellen, tehát elindul az egyedüli lehetőség mentén: a játék irányában. Az infantilis hiedelmek szorongatásai közé került dráma — a lázadásra teret adó színház támogatása híján — műfaji keretévé tette éppen a társadalmi korlátoltságot és ezen Tjeiül kultúrául fogadta el az óvatos és diadalmas bumfordiság satnya kis kertecskéjét, valóban megteremtve ezzel az infatilizmus kultúráját, az együgyű ösztönök tájékoztatása szerint.

VENDÉG: Várj... azt akarod ezzel mondani, hogy a művész úgy maradt művész, miként Proteus maradt bizonyítottan Proteus, ha körömhegyig átváltozik? ...

Várj ... azt akarod talán mondani, *hogy a dráma* — melynek művészi rangját eddig éppen az ítéloerejében láttuk, de tegnap elveszítvén az ítéletek mondásához nyíló lehetőségeit — szóval ez a tegnap óta nyugdíjba parancsolt mű-

faj *megmaradhat művészetnek*, megmaradhat mégis drámának, ha ezentúl az ítélőerő ellen fordulva a szuverén infantilizmus kardbojttjára esküszik? Szerinted a dráma nincs életre-halálra eljegyezve Prometeusszal? a passióknak a megváltó Krisztusával? a szellem parancsára bűnöt dermesztő Hamlettel? a babaotthonból kinövekedő Nórával? nem jelenti-e Faust az egyedül lehetséges német hőst és a királya helyébe joggal királyi önkényre ébredő Bánk: a magyart? és vájjon Molière mikor egyik darabját a máglyától meg akarta menteni —: életrevalóságának bizonyítékaul nem magát a műfaji törvényt idézi és nem így hangzik-e az: *l'emploi de la comédie est de corriger les vices des hommes ... et rien ne reprend mieux la plupart des hommes, que la peinture des leurs défauts?* ... Ami a tragédiáknak és komédiáknak jogot adott az élethez és alkalmat egvá^alán az eszünkbe jutni: ez éppen az az ítélőerő, amely a ti. diákban „reprend le héros“ és e heroikus önbíráskomegradó szépségű autonómiája: a közönség kö- „reprend la plupart des hommes“; ugyanaz az ítérerő tehát, amellyel a komédia írója kiválaszt egy esetlenül esendő bárányt és gyilkos kikacagások közt feláldozza, hogy megváltsa az összegyűlteket a nevetséges bűnöktől és főként az ezekre predesztináló birka-természettől... És ezt az ítélőerőt, mely hivatott volt gánc nélküli lovatot nevelni a komédiák nézőjéből és még a halálfélelmet is ismeretlenné tenni a tragédiák tanítványai előtt, — ezt a különösen párosult ajándékát egy nemes képességnek és hatalomnak: — jó iránytű és bűvös erejű talizmán egyszerre, — éppen *ezt a tudást és öntudatot adó ítélő-erőt* tagadta meg a drámai irodalom, és ezzel — kimonodom — műfaját és rangját veszítette el. Igaz, a dráma ma is jóval a közönség előtt jár, — ebben valóban őriz még valamit a művészeti hivatástudatból, — de a puerilizmus kultuszában előtte járni a mai közönségnek, jobban dicsérni a feltételek nélküli boldogságot és inkább hangoztatni a happy-endnek nevezett sikert, mint ahogy azt a nézőtőren ülő polgárok kultiválják, dicsérik és hangoztatják, ez mindenesetre „kunszt“, de azt

hiszem, hogy okvetetlnül és merőben művészet-ellenes cselekedet. Nem csak azért, mert hitelét veszi a klasszikus drámai művészetnek... hiszen Cimabue „híre éjtszakába hajlott“, mihelyt Giottót kiáltják, és ez természetes is. Hogy a klasszikus eredményekből sem válassza a mai dráma még lopva se semmit hagyományul: ez is természetes és esetleg éppen egy eredetibb művészeti fejlődésre szabadíthat. „Barbár kor nem tér vissza kútfejéhez“ és Marinettiék tényleges múzeumrombolását is igazolhatta volna a jövő, amit nevükben hordoztak. Münchenben nemrégiben csináltak ilyesmit. Az ikonoklaszta mindig azzal az ígérettel rombol, hogy harmadnapra ő majd úgyszólván felépíti újra a művészet templomát. Nem kell farizeuskodnunk, ha művész: megteszi és nem ártott a rombolás... De hogyan vélekedjünk erről a modern drámai „művészetről“, mely a múlt teljes semmibevevése és vétetése mellett: *a jövő lehetőségeit* rombolja elsősorban. A kedélyes és szentimentális helyzetekben oktalan naivitással sodródó figurái olyan csekély autonóm tökével eleresztve érnek el karriert, sikert, happy-endet, és olyan megnyerőek e folyton csak boldogságról és szerencséről ábrándozó serdületlenségükben, hogy megejtett szívű közönségükből egy kamasz sem fogja többet felemelni szívét a hősi példákhoz és csak komikumot, nem pedig vonzó szépséget lát utána a színházi *néző* az eszményeire igényes, kietlen sorsú művészetre-ítéltekben. Értsd meg: fezek a polgári ostobaságok nemcsak a klasszikusok értésétől hajlítják el a tömegek fogékonyságát, hanem a piedesztálra állított köznapi karriéristák kultuszával *kiirtják a lélekből a herGizmus vágyát*: a sikertelenségben is *teremtő egyéniség becsületét*. Hogyha ehhez most hozzá veszed, hogy színházba mégis az „irodalombb“ érdeklődésű rétegek járnak, tehát itt fordul meg az irodalmi becsvágyú fiatal tehetség is, — a régi példák szerint: valamennyi és szenvedélyes gyakoriassággal — nyilvánvaló, hogy a jövő írói és művészei számára immár nemcsak a társadalom, hanem az irodalombb hitelű színház is kizárólagosan és egyetemlegesen arról fog okos

tanítómeséket mondani, hogy *a humánium teljessége*: a boldogság alapján álló és sikerekkel megfejelt *átlagember*, — egy szerelmi partner feltétlen hivatástudatával. Ha tehát még a dráma sem ad többé az autonóm felelősség vállalásáról leckét, írója se példát, hanem éppen az ítéleterő feleslegességét tanítja ez a nagyhatású műfaj, sőt az általa híressé lett írók is a sikernek meg a puerilizmusba vetett harsány hitüknek dicsőségében boldogulnak, szentülnek és halhatatlanodnak: bizony akkor a színházat — drámájával, írójával egyetemben — olyan „prezentista“ stílusúnak kell tartanom, mely Marinettiéknél pimaszabbul teszi tönkre a maga művészetének előzményeit és semmihez nem hasonlíthatóan igyekszik lehetlenné tenni minden művészet fejlődését és jövőjét. Elszoktatja a tömeget a múlt kútfőitől valami raffinaít barbarizmussal és kiábrándít a művészet megújulásának alapvető feltételeiből, valami sajátosan öntelt kispolgári féltékenységgel. Radikálisan művészetellenes a prezentista dráma!

P. P.: Lehet, hogy formailag művészietlen, lehet, hogy tartalmában nélkülözi a pózokra tanító pedagógiát, — de mindez csupán ártatlan negatívum, bárhol könnyen és megbocsáthatóan beálló hiányosság, de nem művészetellenesség. A formai tökéletlenség még nem hadüzenet a művészet ellen. A tartalomban érvényesülő polgári erények és a többé-kevésbé erényes szerelemnek, boldogságnak, sikernek kultusza sem a művészet bűnös támadása. Ezek szerint a Thibault-család vagy a Buddenbrook-ház regénye minden művészeteknek közellensége volna, viszont a satnya jelen elkoptatott teteméhez a még mindig csak ősoket és hősoket hívogató Táltosok a magasabb művészetnek lennének a meghitt lovagjai... Valóban: a közérthető emberekkel és eszményekkel bebútorozott biedermeier lett a népszerű drámák világa... nem azt mondtam, hogy „népesített“ világ, mert az emberek és eszmények valóban már merevedettek, másolhatók és másoltak, beszerezhetőek és egyéni lelket vagy tüzet soha el nem árulók, — legtöbbször valóban ilyenek a manap-

ság népszerűvé lett drámában. Igen: hiányzik az egyéniség a hősök alkatából, hiányzik a drámaírókból, hiányzik az eredetiség a végzet cselfogásaiból, a szenvedélyből, a viccekből, a dalokból: a boldogság minden kellékéből hiányzik az eredetiség, sőt még ezeknek összegéből: a happy-endnek nevezett sikeres kimenet pár formulájából is. Ezért értéktelen legtöbbjük a forma szempontjából is, és ezért nem érdemel figyelmet nyelvük sem. A humanista pedagógia, a drámai művészet és magyar nyelv valóban semmi újat, semmi meglepőt, fejlődöttebb erőt vagy forradalmi eredményt nem kapott és nem várhat az ezeket kiszolgáló Tháliától. De ez is feladat: hivatás. Még a mindig inkább a színház felé szigorú kritikus is elismeri: „A szórakozás épp olyan elsőrendű társadalmi tényező, mint a munka. A színház pedig azt az elégtételt adja a polgárembernek, hogy szórakozásában műveltnek érezze magát.“ A műveltség csupán illúzió ma már, — klasszikus gipsz-maszk a páholyok fölött, jelző egy öreg színész búcsúztatásán, — a szórakozás a cél és ezer ember szórakoztatásának mindig egyszerűbb a receptje, mint három emberének. Különösebb változást ebben az író nem tehet, legföljebb a szentimentalizmusnak vagy a vaskosabb humornak bővebb adagolásában. Az író mégis folyton új recepteket javasol és ilyenkor vagy a társadalom betegségeire vagy a saját halhatatlanságára hivatkozik. De a színház már jól tudja, hogy a szellem megzavarta Hamletet, és a trón sápadt várományosa ma a múlt kísértetei helyett a jelent szolgálja, aggályok nélkül: a felséges népet. Ha silány és bitorló is, de kenyéradója és uralkodik. Az író is csupán illúzió, — frakkos név a sűgőlyuk fölött — de már nem izgathatja az új és méltatlan uralkodót, a színház kenyéradó gazdáját: a tömeget. A színészek nem fogadják meg Hamlet tanácsát, de megtanulták tőle mesteriségük definícióját. Tükör, mely felmutatja a század testét. A múlt kísértete és a trónkövetelő erkölcsiség között a század színháza a század testét és a ma esti színház a ma este testét tükrözi. Prezentista, — igen. Hogy puerilis? természetesen. A közízlést lebecsülni

gyatrának tartani, — a közízlésnél kényesen különbet kívánni: ez az uralkodó tömegek olyan megsértése, mint udvartartása kellős közepén egy bitorlónak legitimálást javasolni. Bizonyos időkben egy drámai hős még lehet heroikus, de maga a színház soha. Filiszter korban nem áldozhatja fel magát egy egész együttes kihívó módon öntudatos hősöket mutogatván föl. Hanswurst járja ismét, — az estélyiruhás csöcselék ízlése szerint, — de ne keresd hozzá a bűnöst. Saját sorsa vitte rá a műfajt. Egy színházi előadás túlságosan kollektív, semhogy a nagy együttesből — kezdve a közönségen és a drámaírók feleségén — bárkinek is kedve legyen lelke jobbik részét egy silányabb .átlagba reménytelenül belefojtani. Gyűjtő medence, tehát könnyen kerülhet bele szemét és akkor már senki sem dob belé aranyat. Mindig lefelé nivellálódik.

VENDÉG: A szemét-gödör felé ... a fertőzet új telepe és betegágya felé. Vagy még tovább is, kollektive ... mindenestől.

P. P.: Nem. Mert éppen a nagy természetes összefüggések óvják meg a végletektől. A fekete-fehér-igen-nem körén belől marad a színház is. A maga korához és állandó közönségéhez mérten *mindig biedermeier*. A perspektivizmus okozza a tévedéseket: az elefántcsonttoronyból legtöbbször alacsony, a karzatról néha magas. A karzati sznobok ezért szeretik mindig panaszkodni a színház „nívótlanságát”: alibiül... Az egészből annyi az igaz, hogy az ilyen szociális jelenség nem bírja sokáig a mesterségesen magasabbra vont szintet, sem a ritkább levegőt, mint ahogy egy ideális indítású forradalom is vagy a tüzét veszíti el és polgáriasul, vagy a tisztaságát és vérgőzös tömegőrületté züllik. Ez a két természetes lejtője van a felcsigázott kollektívumnak. Még örülhetünk, hogy a színházunkból csupán igénytelen és polgári mulatóhely lett, s nem Dionysos támad fel benne is.

VENDÉG: Ha a műfajban nagy a lusta tehetetlenség, annál inkább kell ösztökélni. Veszély, morál és szellem nélkül a világon minden lefelé nivellálódik. Előbb csak a dráma, utána az egész societás, a társadalom. A veszély, a

morál és a szellem élményét kell tehát megadnunk a társadalomnak — éppen a drámai műfajon keresztül.

P. P.: Nagyon igényes vagy.

VENDÉG: Ilyen hangos és hatásos műfajjal szemben nem szabad engedményt tennünk. Aristoteles megkötötte az egyezséget az író és a műfaj között. Mikor ez a szerződés felbomlik, vele együtt bomlik föl az a szerződés is, amit az emberiség kötött a kultúrával. Ha az író a színpadról a felelőtlen hülye optimizmust hirdeti, a kinevetés vagy végzet veszélye helyett, ha lazán hagy olyan morális kötelemeket, melyeket eddig még a közönsége sem mert lerázni, ha az étellel szemben semilyen újabb szép-magatartást kitalálni nem tud, mint aminőknek már minden nézője régóta tapasztalt: akkor a színház tényleg lefelé nivellálódott, az aristotelesi szerződést csúfosan megszegte és közönségének színe előtt tüntetőleg elhajtotta a veszély, morál és szellem három-ágú ösztökéjét.

P. P.: Elmúlt a theatre pure kora? nem, — most jött el igazán. A színház „nem kívülről fertőződik, idegen anyaggal“, — mondtad; és hála a műzsáknak: kívülről már nem is fegyelmeződik. öntudatos művészetté lett a színjátkozás és természete szerint lett puerilis, — ha így akarod nevezni, — mert *a színjáték: játék*; a sámánizmus és az Ósi kultuszok óta. Ezt elismeri Huizinga is a Homo Ludensben. Magyar önérzeted is megelégedhetik: a rokon nyelviek igazolják, hogy a játék szónak a beszélgetés és szórakozás rokon szava. „A játéktéren kívüli valóság feledésbe sülyed. Az emberek egy közös álomkép részeseivé lesznek, — félreteszik a szabad ítélkezést“, — az emberek nyilván puerilisak lesznek, de a tökéletes definíció mutatja, hogy színházi nézők voltak. Az egyéni ítélőerőhöz apelláló erkölcs, szellem és veszélyeztetettség, írói képviselétével egyetemben: csupán illúzió, egy mindenütt — még a játéktéren is — kultúráért élvelgő közönség kedvéért.

VENDÉG: Az ítélőerőnek írói képviselete illúzió, — ugye? mondhatnád: álomkép. Az embereknek egy közös álomképe, melyért félreteszik a szabad ítélkezést, mely

mögött elsüllyed a kint maradt valóság: egy illúzió lesz a színházban egyedül érvényes... de ez az illúzió maga az *irodalom: az ítélőerő képviselőjében*. A színjáték valóban játék, hogy a közönség valóban gyermek lehessen: ítélőerő nélkül vegye át a játék mögötti „férfiasság” komoly drámai ítélőerejét. Értsd meg, a dráma nem tanácsot ad, mint férfi férfinak a filozófiában, hanem egy gyerekkori élményt ad utólag a felnőtteknek. A játékkal gyerekké, csodát váróvá teszi őket, de ámulat és szórakozás alkalmá helyett éppen egy erős ítélőerő közelébe vezeti az elgyerekesedett fogékonyságukat. A közönség elbódul, és midőn a darab végén, a gyanús tanulságoknál magához tér; már beleoperálták élő szervei közé azt a pontosabb iránytűt és azt a biztonságosabb talizmánt a világ rontó és megtévesztő erői ellen, amelyek együtt a tökéletesebb ítélőerőt jelentik. A filozófia csak egy idegen és merev rendszerre szoktathat. De a játék: a sugalmakra neszező és predesztináló élményekre váró gyermekkorba vezet és kedves machinációin keresztül úgy lop be feleselő készséget, istent, ítélőerőt a lebűvölt néző lelkébe, hogy ott e magasabb képességek és hatalmak *a korán szerzett funkciók természetességével legyenek egy keményebb, felnőttébb, autonómabb élet zálogai...* Ezért szükséges, hogy a színház ezüst-papírja tudja jól: hogy csupán és nagyszerűen a bethlehemi csillag fényét közvetíti és a színházi aranyhalak és cetek is tudhatnák, hogy bizony ostobán hideg és beképzelt hullók mindaddig, amíg a maguk elevenségével hivalkodnak ...

P. P.: Szóval a színház feladata, hogy Jónást hordozzon, prófétát, vagy prófétává lett költőt... De, hogy folytassam ezt az enyhe képzavarrá fejlődő hasonlatot, — a város lakói kihalászták a nagyrahivatott postást az isteni elemből és most akváriumba tenyésztik, mint valami mulatságos és rendkívül szórakoztató tengeri szörnyet. A színháznak és közönségnek már csak illúziói vannak a próféta és költő jelenlétéről. Hiába szűkebb hazájuk a színház öble. Üres. *Nemo propheta et nemo poeta in patria sua.* Az illúzióról kiderült, hogy illúzió és a színházról az, hogy színház. A stílus törvényei beteljesedtek. A hősi magánosság

hirdetői magánosan szónokolnak a pusztaságban és a játék alkalmára összegyűlt tömegek eleven játékot kapnak. Csálás nincs.

Légy új büszkeségünk!
 öltö arcodra lelket és igaz betűket,
 Magasztos erényt, mely buktában se csügged,
 Ábrázolva nekünk!

VENDÉG: Hol vannak hát a világ nemes hivatású csalói, akik becsapnák az önelégült bamba tömeget és szerepekben mímelnének isteni szertartást? Hol vannak a magyar színészek, akinek őse mégiscsak a főtisztelendő sámán volt valamikor és nem az öt nyelven beszélő monstrum? Hol van ebben a londoni zsidóvárosban egy zenész, aki meghallja végre a végső ősi hangot: „Miért bánsz így a művészettel, ember?!“ ... Műfajban, tömegben, íróban csalódtam, de nem akarok csalódnai a hivatott csalóban, — végső bizalmam a színész, akinek tehetsége mementó is: a szerep mindig megbízatás volt, nehogy a stílus törvényei beteljesedjenek és a gyerek pueril maradjon, a tömeg egyénellenes és az ember nyárspolgár. Hiszek a színészben, aki az első sikerére sírva fakad, mert tudja, hogy a mai tömeglények előtt magános hősokeket játszani: ez bizony egyszersmind a hősi életet is jelenti. Tudom, hogy a folyton kitalált és újratárolt utánzó majmokon keresztül a tömeg kétségtelenül a visszafejlődés lehetőségével kacérkodik és tudom, hogy a tömeg e célból tehetséges színészeket tanít meg a majomparádéra, — és mégis: hiszek a magyar színészben, akinél az alakító tehetséget gyakran befojtja a magyar karakter különös zártsága, hiszek ebben a sokak által kétségbe vont képtelen lényben, mert volt belőlük már egy pár, ma is léteznek, még a tömeg tapsai és közönye ellenére is és valamennyien különb és nemesebb drámai kultúra ígérétét rejtik, mint az utánzásra könnyen hajló népek tökéletes hisztrioi.

P. P.: Milyen formája van a magyar színésznek, hogy nemcsak látod, de még jóslatot is olvasol belőle?

VENDÉG: Milyen? ... Most hirtelen Egressyre, Újházira és két-három előre gondoltam, elképzeltem őket és

bevallom, hogy megjelenésük és tempóik nyomán nem nagyon mutatnak olyan „színész formát“. Egressy zömök volt, nem behízelt jelenség, és hangja sem volt a kor igényei szerint bársonyos. Feljegyezték, hogy például Bolingbroke-ot, azt az idősebb udvaroncot is „valahogy különösen“ játszotta, az adatok szerint robusztusabb lehetett a kelleténél. Viszont csalhatatlan ösztönnel ásta ki és vitte elsőnek színpara a Bánk bánt. Említik még, hogy egyik legjobb szerepe Brankovics György volt, de ezt a tohonya despotát keményebbre formálta és igen „szerbízüen“ játszotta. Ismeretes volt arról, hogy a tragikus pillanatokban egyszerre csak belefojtódott a szó, és a hosszú szavakat feltördelte és egy-egy szó közt is nagyokat hallgatott. Tudvalevő, hogy a közönség tetszésnyilvánításaitól függetlenül és nagyon sokszor konokul és kifejezetten a közönség ellenére játszott. Igen magánosnak érezte magát művészetében, így válaszol egy „megértő“ levélre: „ön azt mondja, hogy megértett engem; látja az én földi örömeim legmagasabbika e szóban foglaltatik és ez az, mit széles magyar hazánkban kevés ember mondhat el jogosan magáról, hogy tudniillik: engem megértett.“ És hallgasd: csupán mily feltételek mellett hajlandó azt a „megértést“ elhinni: „Ha önnek szelleme ... már is azon pontra emelkedett, hogy szigorú bírāja tud lenni önmagának. Ez önelégületlenség, nyugtalanság, telhetetlenség, a szellemnek ez örök szomja, melyet csak enyhíteni lehet, de eloltani soha: alapos ki látást, sőt kezességet nyújt nekem arra, hogy ön engem ért...“ Ez a remek színész nem valószínű, hogy megértőnek találta volna a publikumot, még ha tapsorkánnal is ígyekezett volna a tömeg ilyesmit bizonyítani. Elhíhetjük a magyar romantikus dráma és színészet mesteri leírójának, Vértesy Jenőnek, hogy „az akkori magyar színészet, sőt az egész magyar színész világ legnagyobb alakja, Egressy Gábor ... voltaképpen *nem színésztemperamentum*“. Vegyük most melléje Újházi Ede arcképét, úgy, ahogy Nagy Endre megrajzolta: „Debreceni születés volt, debreceni orvosnak volt a fia és egy kis hajdúsági zamat mindig megmaradt a beszédén... Szerepéhez maszkot csak végső szük-

ség esetén csinált. Egy-egy kikerülhetetlen szakállt, bajuszt olyan kényszeredetten ragasztott, mint ahogyan a rebellis ölti fel a frakkot a megyefőnök installációjára... Mint általában a nagy magyar színészek, *nem volt alakító színész*... Ama régifajtájú úr-színészekhez tartozott, akik a színpadra valami magasabbrendű kedvteléssel látogattak el, de taps és hódolat sohasem bírta őket a közönség szolgálivá mámorosítani...“ És nem érdektelen, hogy Újházi viszont maga is írván a régi színészekről: ugyanezeket a látszólag éppen nem sajátosan színészi tulajdonságokat emlegeti legnagyobb kedvvel. A proteusi készség minden esetre hiányzik a magyar színészből. Sőt nem tudjuk, vajjon a bizonyos „bölény-fátum“, mellyel Németh László Petheő Attilát és Csortost megterheltnek látta, nem éppen az a jel-e, amelyiknek menthetetlenül fel kell tűnnie minden színésszé lett magyar embersors fölött? Egy ilyen fátum, ha éppen a színészi tehetséget üli meg, ezt a szükségszerűen hajlékonyát, és mindezt még valami sajátosan „fatális“ következetességgel is csinálja: azt kell gondolnunk, hogy valóban egy új „képtelenség“ közelébe jutottunk, amely jelenthet talán alkotásra való képtelenséget is — de jelentheti annak a kizárólag elméleti képtelenségnek egy újabb esetét, ami az alkotó művész számára alkotás közben még csak nem is probléma —, szóval jelentheti azt az új paradoxont, vagy talán *magyar színészparadoxont*, melyet *eredeti* formában — vagy *francia* formájában — Diderot vetett fel az esztétikusok fejtörőjéül és a nagy színészek multságára. Mert a francia Diderotnak az a kérdése, hogy miként maradhat éppen a legnagyobb színészek esetében minden érzelmi kitérés egy benső hűvös érzelmi kontroll fegyelme alatt? — éppen a legnagyobb színészek esetei alapján — ez a művészetnek nem egy rontó, hanem éppen egy tökéletesítő mozzanatát mutatta meg. És a francia kritikusnak ezt a kérdését a magyar kritikus, azt hiszem, a nagy magyar színészek alkalmából ilyen formában köteles fölvetni: miként maradhat minden alázatosan megjátszott magatartás egy benső rátarti jellem uralma alatt? ... Ennek a mikéntnek fel kell vetődnie, ha egy dolgok mögé vizsgáló kritikus

Csортost csak három különböző szerepben is látta, mert mind a három tökéletes és — ha nem is alázatosan, de — hűséggel megjátszott szerep mögött ott áll megbújva és feltűnően egy büszke, tartózkodó, állandó és *nem játékos* úri karakter. Ezt a mikéntet kockáztatja meg a sorok között a kritikus Nagy Endre is, midőn Újházi alakításaiban egy rebellisalkatú, pecsovicsöltözékű embernek benső ellentétét írja le és hozzáteszi a rendkívül paradox kifejezést, már ő is dült betűkel: *úr-színész...* Továbbmenve, Egressy esetében is éreznünk kell valami logikailag képtelen és mégis nyilván kézenfekvő dolgot: miként lehetséges, hogy egy olyan elismert és sikeres művész, akinek alkalmá nyílt mesterségének minden fogásával, évtizedeken keresztül, akár minden este magamagát megmutatni — ez a „legmagyarabb“ színész elérhetetlen álomként írhatta le: „engem megérteni“.

P. P.: Közbevetőleg jegyzem meg, hogy ilyen megnemértettségi pózokban tetszelegni: szokása minden művésznek.

VENDÉG: Igen, a festőnek, szobrásznak, írónak... de ezeknek legelkeseredettebb je is hisz és élni akar annál inkább a „megértő“ utókorban. De a színész tudja jól azt, amit Egressy Gábornak külön is megírt Petőfi Sándor:

Gyakran nem érté emberét a kor;
 ...Még jó, ha költőt ér e balszerencse:
 Az ész holt fénye egyszer föllobog,
 S föltámadását fogják ünnepelni
 Világosabban látó századok.

Egészen más a színész végzete...
 ... Ha a jelennek biztos fővényébe
 Le nem bocsátá híre horgonyát,
 Elmegy nevével az idő hajója,
 És menni fog az öröklétan át.

Vakon mért tartja a sors korodat,
 Hogy meg ne értsen nemzetem művésze?!

Közbevetőleges megjegyzésedre én is csak mellékesen idéztem ennyit, nem mintha a tárgyhoz különösképen fon-

tos lett volna, de olyan szép szakaszok ezek, hogy lehetetlen nem idézni... Csak annyit akarok az Egressyről fennmaradt dokumentumok alapján is bizonyítani, hogy a nagy francia színészek különös értelmi magvasságával rokonian, a nagy magyar színészekben is lappang és érződik a megtörhetetlen bensőbb karakternek kemény csonthéja, mely mindvégig egy sajátságos tartózkodás kritikájával viseli magán a színészi hivatásból felöltött különböző kosztümöt, szerepet és magatartást. Nyilvánvaló fátum ez a kettősség, mert megbénítja és esetlenné, botorkálóvá teheti a színészt — teszem azt éppen Macduff eljátszására Petheő Attilát —, viszont monumentális arányokra predestinálhatja például egy asszonygyilkos úriember bánkbáni lehetőségei között. Nem szegénységet jelent ez a fátum, vagy ha igen, olyan szegénységet, melyben az idegen nemzetek színészei is szenvednek és számukra valóban képtelenség például Bánk bán eljátszása. Winterstein alakításával kapcsolatban — Németh'Antal gyűjtése nyomán — a következő kritikát olvashatom most fel bizonyításul: „W. igazi tatár kán volt a berlini Café des Westensből, farsang utolsó napján, később azonban lengyel schlachtritznak képzelte magát, hogy végül, mint Karagyorgyevits Györgye, a fekete hegyek királya boruljon Melinda holttestére. A közönség el sem bírta volna ezt a szívettpő jelenetet; szerencsére azonban már siket volt a hangok dörgésétől, bögésétől, nyöszörgésétől, hörgésétől. És oly egységes volt a szavaknak kihömpölyögtetése a dráma első jelenetétől az utolsóig, hogy az egész egy nagy daganattá vált, melyben semmi sem differenciálódott... Bánk maga különben csak a szent-galleni barátok felizgott képzeletében nézhetett ki olyannak, mint ahogy őt Reinhardt elgondolta: vérivó, nehézkes szörnyeteg, méteres bajusszal és még hosszabb hajjal. Az előadás semmi újat nem produkált, a darab lelkéhez pedig egyáltalán közel sem férközött. W. tehetetlen, pózoló, léleknélküli színész, vagy legalább is ebben a szerepben ilyen volt... Tiborc a pöffeszkedő német szocialista... Bánk bännak csak a színpadját láttuk és az alakjait, de alig hallottuk

a szavát. Hiába, magyar történelmi darabot talán semmiféle nemzetbeli aktor sem tud megszólaltatni.. „És ebben az utolsó mondatban kijelentett fatális különbség az Egresyek és a Wintersteinek között: pontosan így tudatosul a paradox színészt sajátos francia színésszé minősítő Diderotnál: „Mint hogy pedig az a mód, ahogyan Angliában írják a komédiát és a tragédiát, mejdnem semmiben sem egyezik azzal a móddal, ahogyan Franciaországban írják; mint hogy még Garrick nézete szerint is az, aki egy Shakespeare-jelenetet kitűnően el tud játszani, azért még nem ismeri egy Racine-jelenet elszavalásának legegyszerűbb hanghordozását sem; mint hogy körülfontva ez utóbbinak harmonikus verseitől, mint megannyi kígyótól, melyek tekervényei fejét, lábát, kezét, combját és karját szorítják, cselekvése minden szabadságától meg volna fosztva: nyilván következik, hogy a francia és az angol színész, egyhangúlag elismervén a maga szerzője elveinek igazságát, egymást meg nem értik...“ És most nézd meg, hogy miként a franciáknál Racine, úgy nálunk valóban mennyire a Bánk bán a próbaköve a színész idetartozó voltának; és immár nem fatális, hanem természetrajzi alapon az. Bánk: „a forradalomba kényszerített loyaltás“, — Koppánytól kezdve, Vitéz Jánoson, Dózsán, Zrínyin, Rákóczin és Széchenyi rögeszméjén keresztül ez végig a tragikus magánosságot elbíró magyarok sorsa egészen 48-ig. A kiegyezés után kezdődik az a polgárhoz inkább illő csendesebb, fojtottabb, szívósabb „magvasság“, az a „loyaltásba kényszerített forradalmiság“, amelynek két szélső esetéül Teleki Lászlót és Kossuth Ferencet említhetném, az irodalomban pedig ugyanígy Arany Jánost — a Walesi bárdoktól a „kis keresztet, hogy szereztem“ kételyéig — és Kúthy Lajost — az első magyar vértanú miniszterelnök titkárából Bach-huszárrá átnyergelő „irodalmi gróft“ — a maga végső, csendes elborultságában. Nagyjaink számára ez a kétfelé húzó hűség mindig érvényes volt és mindig aktuális. De ettől alkatilag semmiben sem különbözik a magyar színészeknek fajiságukból és mesterségükből folyó kettőssége. Másutt ilyesmi a hűvös értelem és gáttalan

szenvedélyesség paradoxonában jelentkezett. Nálunk a zárt úriasságnak és az alakító tehetség végtelen nyíltságának képtelen differenciáját mutatja... A hivatás serkenti az ifjú delectáns aktort. Nekiindul a világnak és a mesteriség kezdeti nyomorúságának, géniuszától nihil humánium alienum, de „apáknak átkát hordja szél utánuk“, legalább is a társadalom különös tartózkodásának jelenségeit, lassan maguk is „férfiasodnak“ és menthetetlenül kifejlődik bennük az öregedő magyaroknak örök tartózkodása mindentől, ami komédiázás vagy ahhoz hasonlít. Ekkor ülepszik rá életükre a „bölény-fátum“ és ekkor lesznek nagy és jellegzetesen magyar színésszé. Ezután már minden alakításuk egy Petur bán zord kényszerűségével viselt „loyalításba kényszerített forradalom“. Magatartásukról rí a maszkot nem tűrő és még a szerepet is idegen jelmeznek érző rebellis Újházinak döbentő és Utáni kényszer edettsége. Ebből fakad a nagy magyar színészek jellemző bősziült igényessége, az a türelmetlen ingerlékenység, amellyel viselik és rázzák magukról a méltatlannak vélt feladatokat. Egy ilyen „beérett“ — nem „beérkezett“! — magyar színészt azért olyan visszataszító például színpadi helyzetkomikumokban meghurcolni. Itt természetesen szintén az írónak kell minimális jóízléssel előljárnia és hogy egy elképzeltetlen példát mondjak: véletlenül se adódhassék a magyarságából ösztönösen úri igényű színész számára olyan darab, melyben huszonötször vagy hetvenötször a fenekére vernek — mondjuk egy furcsán értelmezett népi elv dicsőségére. Ha a színész ezt megtagadja, végre valahára *megette az első lépést* a bécsi mértéktől mindig különbözni vágyó és még a színészen is *rátarti magyarság* nevében: az eluralkodó hanswursti szellemtelenség ellen ... És ebből most már megértheted azt is, miért hiszek még az írónál is jobban a magyar színészen és miért merek biztató jóslatot kiolvasni görcsösebb természetének vonásaiból... A mi színészünk csak úgy adhat elégtételt az évek múltán lassan minden alakoskodástól egyre inkább viszolygó természetének, ha csak olyan feladatokat kell szolgálnia, mely a benső kontroll

szerint is *méltó egy gőgös ember megalázkodására*. A mai színházi világban csakugyan nekivadult bölényként neszezheti megtorpanva, hányavetin és bőszült ingerlékenységgel azt a feladatot, amit Egressy megtalált a Bánk bánban és amellyel Csontos futólag találkozott egy Zilahy-darabban... De hol vannak a többiek? A felemás feladatokra kényszerültek? És azok a nagy színészek, akik mindmáig megható ígyekezettel próbálják tehetségüket dokumentálni — reménytelenül, mert a verseny feltételei azoknak kedveznek, akik akár a testükből is tudnak kellemes hangszert csinálni, mialatt belemerevednek önmaguk sikeres pózaiba? Pedig a magyar színészi karakternek van még egy különös és az előzőnél hajlékonyabb változata, az „ugorosabbik“ része, amelyik evokálja a mostohább sorot, vagy egyszerűen az alatt törődött ilyenné... nagy részük éppen ezért ismeretlen, hiszen majdnem mind vidékiek, mint legnagyobbjuk: Szentgyörgyi István, vagy félig-meddig ismeretesek, hogy éppen számontarthatjuk őket, mint Bihari, Danis... Summázva a magyar színészeknek tehetségét is akkumuláló magyarságát, elmondhatjuk, hogy nem zsákmányolják ki a színpadi helyzeteket. Tehát nem szolgálják ki a közönséget sem, ehhez a „taps és hódolat“ kevés. Csak a sűgóra hallgatnak. És bizonyos tartózkodással vetnek oda egy-egy darab lelket a szövegbe. Ezért sohasem puffad olyan dagálllyá a kezük alatt a magyar dráma, mint a Reinhardték gondjaira bízott Bánk bán. Természetesen nem tudnak mit kezdeni azokkal az alkotásokkal, melyekhez pezsgőpor és élesztő elég, mint amilyenek a *Cyrano* vagy *Tell Vilmos*. Ezért nyugtalanok és az irodalmat szorongatják, ha az irodalom még reményt adhat, miként Egressy Gábornak a Shakespeare-fordító Arany János. Kevesen jutnak el eddig. Asszonyban talán, ha kettő. Az egyik Jászai Mari. Kevés a számuk, de az ügy nem reménytelen. A színészi üdvözülésnek magyar földről nehezebbek a feltételei, mint akárhonon. Bár a franciáknál is ott van az a bizonyos paradoxon, aminek meg kell felelni; de a francia számára nyitva az út a szenvedélyesség híjával való darabok felé, a polgári drámák

felé: és máris kikerülte a paradox buktatóját. A francia nemzeti *raison* ma már egymagában elégséges lehet egy színész boldogulásához. De a magyar ember számára a „színészi képtelenség“ életbe és jellembe vágó. Nem lehet nem játszania, és a játéktól mégis tartózkodnék... mi ez? A „felnőtt“ magyar elfordulása a puerilisnek ítélt játéktól és a játék felajánlása egy „valami legmagasabb“ célra. Ez bizony Magyarországon mindig kissé annyit jelentett, hogy a nehezen kivívott hősi szerepek bére: a hősi szerepnek *egy életre való elvállalása*.

... Hadd idézzem még egyszer Egressy Gábort. Nem az utókornak, feleségének szólt eleve a levél: „Kezem reszket ugyan, midőn e sorokat írom, de szívem nyugodt . . . Lelkembe 's egyéniségembe erők magvait ülteté a természet, mellyek kedvező körülmények között ropant nagyságra fejlődhetnének ... És nekem utóbb is meg kellett adnom magamat... Kevés napok előtt Brutusokat, Mátyásokat s Coriolanokat játszám, most a komoly valóság' színpadán talán pisszenés nélkül fogom eljátszani néma szerepemet.“ Ezért nehezebbek Magyarországon a művészeti 'nagyságra fejlődhetésnek' feltételei. Mert a tehetség — a legnagyobb is — alig valami, hanem, miként az a csökönyös hitű, csak-azért-is színész, a jóízű székely Gál Minya írja —: „nagy zúzójának, májának, lelkének vagy milyenek is kellett nagygnak lenni, aki felcsap egy komédiás bandába“.

P. P. Azok a színészek, akiket én ismertem, talán más feltételek között nőttek nagyra. De nagyok voltak és a tehetségük által voltak kizárólag nagyok. Ha rájuk szabtam egy szerepet, ezzel már valami monumentálisát csináltam.

VENDÉG: Mosolyogsz magad is. Nem tudom, hogy hitetlenségből vagy szívesen emlékszel színészeidre, akikről viszont azt nem tudom, hogy milyen nagyok valójukban, — mert mindig csak a te ruháidban látam őket... Bár a nagy színészeknek egész kivételes tulajdonságuk, hogyha kell, egy babaruhát is tudnak úgy viselni, mintha rájuk szabták volna... így máig sem tudom, hogy a te

színészeid babák voltak-e, vagy valóban nagy színészek, akik alkalomadtán akár a Cheops-piramist is fejükre teheti étik csákónak. Mondom, csak babaruhában láttam őket, de annyit elismerek magam is, hogy sikeres színészek voltak.

P. P.: Ez sem elég?

VENDÉG: A műkedvelő-előadásoknak is van sikere. Charitas nagy üzletei ezek, még ott is, ahol a művészi előadások közönybe és nyomorúságba fulladnak.

P. P.: Tudom. De az ismerős színészeim mégsem voltak műkedvelők.

VENDÉG: Lehet, de a sikerük azon alapult, amin a jótékony rendezvényeké: a közvetlenségen. Azon a személyes, sokszor családi vonatkozáson, amelyik a nézőteret boldog izgalommal köti a színpadhoz és öltözőhöz. Ezt a közvetlenséget ápolják a műkedvelő-előadások és ugyanezt virágoztatta fel a húszas-harmincas években az intim-pistáskodó sztárkultusz. A színházak látogatottságát ezekben az időkben éppen úgy a személyi hírek elterjedése indokolja, mint egy nőegylet matinéját. Becézett ismerősök vonzották színházba rokonian meghatott társadalmat.

P. P.: Ha Shakespeare alakját korabeli közönségének tiszteletében akarod megnézni, vigyázz a magad Shakespeare-kultuszára jól, nehogy elmenjen tőle a kedved. A társadalom ízléstelen csókothintése jelentheti azt is, hogy utána miként tolláról a madarat, a színészt is megismertük, de lehetséges, hogy a társadalom Júdás ... Honnan tudod tehát, hogy a közismert magánéletű színészek tehetsége nem lebeg-e magasan a kor és a korhoz kötött nagy hírük fölött is?

VENDÉG: Alacsonyán jár bizony a tehetségük és ez éppen olyan okból nyilvánvaló, amilyenből viszont Shakespeare nagysága kétségtelenül kitűnik. A színész benső méreteit nem a kritika örökíti meg, hanem maga a színész: maradandó igényességével. A londoni lovászgyerek színész lett és Hamletet írt magának. Molière Alceste-et. Egressy föltámasztja a minden tekintetben halottnak hitt

Katonát és a klasszikusok fordítására szorítja a baráti költöket: Petőfit, Aranyt és Szász Károlyt. A drámai irodalom néhány nagyszerű ösztökélés mellett a színházművészet nemességének örök és talán egyetlen biztosítéka éppen ez a színészi igényesség. „A színház bonyolult művészetének középpontjában ősidők óta az ember áll, az ember, aki egy nála magasabbrendű más lényé akar átalakulni“, — így kezdi a színész definícióját Németh Antal egy lexikonban. A színész első definitív jegye tehát éppen nem játékanak ilyen vagy olyan volta, hanem egyszerűen: a magasabbrendű lény alakításának akarata... Még a nemesebb színészi versenyekben sem az a cél, hogy ugyanazt az alakot vegye föl a másik, mit az egyik megvalósított, hanem éppen egy tökéletesebb, magasabbrendű alakítást érjen el, — a szerep azonossága csak a *jair-play-t* biztosítja. A színészi verseny ma is dül, de a feltételeket közakarattal lejjebb szállították. A színészek olyan szerepeket igényelnek, melyek náluk maguknál is jóval alacsonyabbrendű lények lehetőségét rejtik. Emberségükben sérteném meg művészeinket, ha sikeres tucatszerepeiket nem tartanám emberi méltóságuknál jóval alantasabbaknak. Így csak művészi méltóságukban sértem, de a legjobb akarattal azokat, akik elfeledkeztek hivatásuk lényegének első meghatározó jegyéről, arról, aminek érvénye már alakításaik akarása előtt abszolút elismertséget igényel és ez: a magasabbrendűség. Az erre célzó igénnyel törheti át a színész — mint a színház középponti embere — a színjátszás puerilis jelentőségét és erről lemondva: maradhat mindvégig az ügyes színházi alakoskodás határain belül. Ez az igény túl mutat a játék körén, esetleg a dán királyi udvarba, de mindig csak tükörnek, kelléknek degradálja a színészi hivatást, melyben azonban nagyszerűbb valóságok felé nyílik ki távlat, eszmélet és szabadság. Ezért szinte azt mondhatnám, hogy az igények nélküli „zseniális“ színészek helyett inkább a csapnivaló tehetségű de a humánusra kényes és igényes embert kívánom a színház közepére. Az igénytelenség annyi szennyvíznek lett a kútforrása és a tehetség olyan *fontaine lumineuse-t* kápráztat belőlük, hogy már

a „minden pocsolyát ezüstté bűvölő“ tehetségnek kipusztítása is pozitív eredményt jelentene. Ahogy Bisztray Gyula is mondja: „A drámairodalomnak sürgősen szüksége van arra, hogy a színészek rosszak legyenek s a tőlük nem tartott rossz darabok (az előadott darabok túlnyomó többsége) végre valahára elbukjanak.“ A színészi nagyságot csupán a színpadi játékszerű ügyeskedések által, — az ezeken túlra törő akarat mérheti. Legjobban akkor árulják el ezt a színészek, ha igényességük küszöbét jelző színdarabot írnak és hagynak maguk után. A lovászgyerekből lett színész Shakespeare-darabokat hagyott hátra, az eljövendő magyar színészeknek remélhető igényei nem hagyták nyugton Bessenyeit és „Philosophust“ Írtattak vele... de a mai magánszínházak művészei csak a pesti plautuszok tollát ösztökélik és az Egressy óta lecsökkent igényességüket elárulták már Beöthy Zsolt idején. Színészíróink már a millénium korában ilyen alacsony drámai küszöbökét gyártottak alakító tehetségük alá, — remélhetőleg nem a szintén színészíró Shakespeare és Molière piramisaitól kapván az ötletet. Drámáik Beöthy kezén vullanak íróinknak színészi igénytelenségéről. „Ők, a kiváló tehetségeket kivéve, inkább a színpadról tanulnak, mint az élettől, Jól ismerik a hatásos jelenetek és alakok titkait, s azon törekszenek, hogy ezeknek adják mását. Alkotásaik nem az élet friss és gazdag változatosságában s nem a múzsa szentitkú légyottján, hanem a színpad festett világában, álfalak és sülyesztők közt, lámpák gőzében születnek. Képeiket képekről festik, drámáikat drámákról írják. Még apró vonatkozásaikkal is mindig a színpad körül botorkálnak...“ De persze ezek a színpadról sarjadzó színpadi ötletek, szakmai ügyeskedések és jól bevált lelki trükkök azóta sem frissültek, csak csereberélődnek, mint a kész klisék, mint maguk a sikeres törpeségükbe merevedett művészek. A színház zsúfolt, a nézők üresek. Az író nem látszik, az autója igen. A színi kritikusok nyilván irigyek, szadisták, sértődöttek vagy természetesen máris gazdagok... A darab századik előadásán jegyet kérnek rá az egyetemi tanárok. Az író székfoglalót tart az irodalmi társaságban. És

a kritikus fejében megvillan egy sikeres darab írásának gondolata. Ezekkel a századik előadásokkal szokott bebizonyosolni drámai művészetünk megváltásának majdnem teljes reménytelensége ... Aki mégis hinni akar, szokják le a színpad körül botorkálni és keresse a magyar dráma lehetőségeit ott, ahol egy ezüstpapírból csinált csillog még mindig magasabb hivatást tölt be és jobban megfelel a színészi határozmányoknak, mint tíz eleven sztár „az ezüstté bűvölt“ környezetből.

P. P.: Szép és igaz mind, amit mondasz, mintha csak Gregers Werle ideális követeléseit hallanám... Lehet, hogy a nemes röptű vadkacsa a faládák között elhízott háziállattá lett, de vigyázz, mert az igazság ádáz alkalmazása gyilkosabb, mint a konvencionális téveszmék.

VENDÉG: Emlékeztetni akarsz arra, hogy felesleges vagyok... az a hegyekből szalajtott fanatikus, aki tizenharmadiknak ült le egy gondtalan asztalhoz .. . felesleges, mint a rossz lelkiismeret?

P. P.: Sajnálom, hogy ismét vitatkozni kezdtem. Mindig ezeket a régi dolgokat hozod elő... (*Idegesen járkált,*) .. meg akarsz bolondítani?!

VENDÉG: Ne légy nagyralátó, kedves Plautuszom. Hugó Károly volt az utolsó sikeres pesti szerző, aki az exodusban megzavarodott. Más élet kellett volna ahhoz, hogy valaki Döblinget kiérdemelje.

P. P.: Ó, most már látom, hogy te igazán nem úgy beszélsz, mint egy rossz lelkiismeret, hanem csak úgy, mint egy raffinait és gonosz lelkiismeret. Bűnösnek bélyegzel és ráadásul megtagadod a bűntudat penitenciáját. Amit mondtál nem is volt lélekbevágó, csupán bosszantó, mint általában a konok ostobaságok ... Az ilyen puritánok korlátolt idealizmusa ellen az élet józan közepszerűségét vállalom. Hugó Károlyt említetted, — Plautus volt ő is, a horatiusi kritikusok között, önmagát lehet, hogy félreértette, utálatosan zseniskedett — és még nem volt meg a Lipótváros, hogy igazolhassa — de a feladatát tisztán látta. (*A könyves polcához ment. Keresgélt. Szórakozot-*

tan.) Szórakoztattunk; nyelvi finomságok helyett felvonás-
végekben gondolkoztunk és ígyekezünk mielőbb pénzt
látni... Horatiust szeretem, de nem a latin „vitész kis úrt“,
szóval nem mint kritikust, hanem mint cinkos társat.
Olimpuszra befutott rokonielek, a középszerűség és az
anyagi boldogulás belátásában. Paupertas impulit audax,
ut versus facerem.

VENDÉG: Hagyjad csak. Horatiust hiába vakarod,
nem fog belőle kibújni Bernstein. Sem megfordítva. Hu-
gónál természetes, hogy megtaláltad az alapanyagot. Ez
a háromnyelvű szerző nem tudhatta, hogy a *Bankár és
báró* sikerénél fontosabb egy magyar költő mondata „a
pesti magyar színház megnyitásának ünnepére“: „Arany-
borjú itt nem talál imádót.“ Ebben a kijelentő módban szá-
zadokra szóló figyelmeztetés fojtódott ' vissza. Arcpirító
dolog lett volna ezt az elemi illemszabályt — illemszabály-
ként — felszólító módban prédikálni.

P. P.: Nem vitázom. A te rátarti idealizmusodnak is
meg volt a maga centennáris előzménye, de van őse az én
józan megalkuvásomnak is. Behajthatatlan ideális köve-
telések helyett a színpad minden este békét köt a nézőtér-
rel és tisztelettel meghajlik a tapsoló középszerűség előtt.
Nemcsak a különböző országok Bernsteinjeire gondolok az
őseim sorában, hanem értelmes szabolcsi urakra is, akik
az Akadémia helyeslése mellett hígvelejűségnek bélyegez-
ték a fennköltlen puritán „lelkiismeretet“ ... íme egy
jutalmazott pályamunka, „Kállay Ferenc: Felelete a Ma-
gyar Tudós Társaság 1833-ban hirdetett kérdésére“. Hall-
gasd csak: „A játékszín fő célja lelkesebb mulatás és ked-
ves időöltés; mihelyt mulattat a darab és nem erkölcs-
telen, ki van elégtve a közönség; ott tudományt, szabályos
aesthetikai ízlést nem akarunk tanulni, mert a közönség
erőszakos ideális altatására törekedés csak híg agyvelők
kívánsága...“ Hallgatsz?

VENDÉG: Azon a különös biedermeier-jelenségen
gondolkozom, amely végre leálcázza magát. És az igazsá-
gok szokott tréfás ötletével éppen a színházban. „A nem-

erkölcstelen mulatás és a kedves időtöltés“ igazán a táblabíró-világ kisigényűségét tükrözi. Nem ígér fejlődő lendületet, de legalább megőrzi majd a szintiszta magyar ethoszt, — mondod erre —, éppen maradnak így a nemes formák és zamatosán az ízek: az öblös nyugalomban eltevődik zordabb időkre is, mutatósán és kívánatosan a magyarságunk, édes szörpökkel higítgatva és óva széltől, penésztől, kártékony hevülésektől... Csakhogy éppen a színház példája mutatta meg, hogy a dráma nemzetközi, illetve városközi lesz a kispolgári középszerűség szintjén: a Hanswurstok, az aranyzsinóros paprikajancsik, a „Strauszi zene“ és az aktív szobalányok ízlésének a szintjén. *A drámai magyarság* a színházi kultúrának közvetlen alapanyagában életre vergődni nem tud, a biedermeierben egyszerűen nem tenyészik és csak a kivételes „beérett“ színészeink művein jelenik és ülepszik meg, örök felhőbe burkolva e legmagasabb csúcsokat. A kedves időtöltést és enyhe puerilis örömeket szerző tökéletes alakoskodók ám sikeres és családiasán közismert sztárjai lehetnek a biedermeier társadalomnak, de a magasabbrendű akarásról eleve lemondva: képtelenek emberkifejlésre, hivatásuk kívánalmainak elégtételére — hősi példamutatásuk híján a fejlődéshez és a kultúrához szükséges autonóm heroizmus kultusza megcsappan, az ítélőerő elvetélésével együtt a művészetek érvényét is kockáztatják, végül — képtelenek a magyarságnak arra drámai megvalósítására, amely egy egész életet kíván igazságához feltételül... A technikai és a sajátosan színpadművészeti mozzanatok nagyon jó szolgálatot tesznek a nemzeti önelégültség műfajában: az operában, — de éppen csak az önelégült természetű népeknél ... „és így történt, hogy a nemzeti dráma olasz és német területen is az operai műfajban vált valósággá: egyrészt Verdiben, másrészt Wagnerben“. De mind az epikusán boldog és gyermeteg hitelű „összremekművek“, mind pedig a behízelve problémátlan „polgári színjátékok“ Magyarországon nemcsak művészileg elégtelenek, a mi jogosult feltételeinkhez mérve, hanem egyszersmind eretnek művek is. A társadalmi önámítás és a hazafias ön-

magasztalás nálunk mindig a nemzeti hitvallás herézisét jelentette. Erről írt dramaturgiai jegyzeteket már Katona József és hogy e magyar dramaturgiája tudományos hitelevé lehessen, ez alá építette oda tapasztalati ténynek a *Bánk bánt*.

P. P.: A magyar dramaturgia? ... Túlságosan öntudatos ez a nemzeti szerénység. Schillerrel kezdted az előbb a magyar színjátszás hívóinek listáját. Hanswurst és Schiller között a honi játékszínnek nemcsak a műsorára, stílusára, hanem az eszményére és a vele kapcsolatos elragadtatásra is érvényes Beöthy Zsolt szép szava, hogy ez az egész „kölcsonpohárból magyar borral köszöntött áldomás“.

VENDÉG: Nem. A magyar színjátszó kultúrának, — miként a lengyelnek is —, volt közvetlen belső előzménye a szerzetesi és iskolai drámákban. Ezt már Gyulai Pál is hangsúlyozta.

P. P.: Előzmények? Lehet... de csupán az irodalomtörténészek számára. Paulay Edének drámatörténeti ciklusáig nem kerültek színre nálunk azok az ügyetlen, de igen emberszabású hősokeket mozgató régi játékok, — kivéve talán Illei atyának elragadóan groteszk Tornyos Péterét. Játékszínünk nagy történetírója, Bayer nyíltan meg is állapítja, hogy „a nemzeti újjászületés írói úgy beszélnek a színészetről, mint amelyet a más európai nemzeteknél dívó szokás szerint kell meghonosítani“. Ezért sok a németből való fordítás, — Császár Elemér szerint az első időkben a darabok kilencven százaléka.

VENDÉG: Ezzel a százalékszámmal bánjunk csak addig illő bizalmatlansággal, míg ki nem jönnek Hajdú László pontos eredményei. Az előzményekre vonatkozólag pedig Kertbeny és Hont Ferenc még a hiányzó dokumentumokat is pótló meggyőződéssel hirdetik a magyar színjátszás évezredes töretlen fejlődését... Töretlen? 1790-ig... Mindaddig, míg „versenytárs nem lett az egész világ“. A reformkori program pedig már ezt jelentette: „Int az idő, hogy ezen virágzó Nemzetekkel vetélkedjünk.“ Így

azután természetesen a nemzeti játékszín is „a megélheté-
sért folyó versengés következtében ha nyelvben nem is, de
szellemben és szokásban az uralkodó német viszonyokhoz
alkalmazkodik*^o. így kívánja ezt a bécsi módira kapotott
közízlés és ének hatványozott képlete: a mindenható és
kicsinyes cenzúra. Kényelmes óvatosságból a külföldi
hatások elé a bécsi szűrőt alkalmazta: csak olyan darabot
engedélyezett, „melyet Bécs egyik színházában már elő-
adtak“. Ha hozzávesszük mindehhez a természetes sznobiz-
mus „vágycsőrét“, melyek a példát mutató arisztokrácián
keresztül szintén a császárváros felé hajlottak, — meg-
tanulni a művészi élvezet illő körét és ellesni a szórakozás
etikettjét, — akkor igazán örülhetünk, hogy magyarsá-
gunkban elértük legalább a hazapuffogatóknak tatári mű-
veit és irodalomban pedig dicsőséggel tarthatjuk egy bo-
hózzattá fejelt *Hamlet* színvonalát.

P. P.: Mindent megtettünk a színházért! Áldoztunk
neki pénzzel és rendeletekkel, feltétlen hittel és Széchenyi
keserű aggodalmával, íróink vállalták érette a fordítói nap-
számot és az eredeti giccek írásának fátumát... születés-
napi felköszöntésein még ma is templomnak becézzük...
és a végén nagylelkűen megelégednétek azzal, ha legalább
kórház lenne és nehogy pöcegödör: „a fertőzet új telepe...“
Mivé devalváltatok a Kelemenéknek odaadott nagylelkű
bizalmat? Mindent megtettünk a színházért és másfél száz
éve nem írtak nálunk — ingyen — megelégedett színikri-
tikát. Vagy ha igen: rácáfolt a kései irodalomtörténet.
Bukásokon helyeslően bólogattok és a tapsolókat az összes
többi „szakértő“ legtöbbször visszafogozni szeretné.
Endrődy Jánostól Bisztray Gyuláig java kritikuskunk foly-
ton jobb ügyekre méltónak hirdeti magát és csak akkor
dicsér, ha egy nyilvános vállvonítással előbb „beletörő-
dik“ a kritika és színház örök nézeteltérésébe. A leglelle-
sebb színpadi apostolok, ha bírói székre ülnek át, nem-
csak színházat, de akár saját magukat is elmarasztalják.
A bundás indulatú, oktalan, puffogó tatárság vádját a
drámaíró Kisfaludy fejéhez az epigrammatikus Kisfaludy
vágja. Az író ugyanaz, csak műfajt váltott. Vörösmarty,

aki nyelvének drága ritka festékét úgy pazarolja rossz drámai szövekre „szinte parázna túlsággal“, mintha egy szekspíri örökkévalóság számára dolgozna, — bírálataiban bevallja e drámák reménytelen halandóságát és epigrammában fogja ujja közé ő is a széteső szöveget, elfogulatlanul állapítja meg saját drámájáról: „Mint a jó öregek, játszani személlyeid olytak, Tenni nem érnek rá a szavak árja miatt.“ Elég egy hűvösebb és felelősebb műfaj, hogy a klasszikus kritika formái közül a költő már gúnyosan mutogasson rá a nemzeti deszkáknak lánglelkű bundás apostolára. Babits Mihály „heroikus műfordításokat“ végez Shakespeare és Sophokles kultuszaért és ugyanakkor esszéiben olyan alkalmatlannak tartja a színházat alájuk, hogy Shakespeare és Sophokles ilyen meggyőződéssel még csak tollat sem mozdítottak volna. E legnagyobbak mellett Erdélyi János mutatja legjobban a magyar színház ügyének paradoxonát, mely egy képtelen dráma írására lelkesítette és mellesleg a drámai képtelenségek gyilkos kritikájára bősztette föl... Hiába épült meg először fából és lelkesedésből, később szintiszta kőből a kolozsvári, miskolci, pesti sőt a Nemzeti Színházunk, — van már egész sereg —, ha mindezekhez hozzájárul folyton az a különös, százötvenéves dohogás, nyílt békétlenség, hogy mindez kevés, más, méltatlan: nem ezt akartuk.

Vajha orcád tükör volna,
 Lelked abban képpé folyna.
 S oly szép lennél, milyen igaz,
 Vagy oly nem szép, milyen ravasz.

P. P.: A kritikusok tollat szegeztek a tükör felé, mert nem volt kardjuk vagy merszük belevágni „a század testébe“. Kivétel talán Széchenyi, Kemény és Fáy András, akik úgy ostromozták a színházat, hogy közben egy jobb Magyarországot vitték ajándékul a nézőtérre. Széchenyi óvatossága a magyarosítás ügyében, biztos lépést tart a „bocskorban indítandó“ színházával. De a tempót minden-

felé mások diktálják: Kossuth és Bajza. A forradalmi gerjedelmek és az ártatlan színpadi „álmindulat“ között láthatatlan és végzetes az összefüggés. „Ez a magyar Theátrum még bolondházba visz“ — írja Széchenyi 1835-ben: a tükörből látván a valóságot, minden következményével. Jósolt a színház iramából és érthetetlenül rosszal ta a Bánk bánt. Most már sejtjük, hogy jelentősége helyett, váteszi módon a jelet látta benne. A nemzetiszínházi március 15-ike, — Petőfivel és Bánk bánnal — úgy ragyog át Széchenyi „füstbe ment életén“, mint egy ábrándos csillaggá szelídült üstökös... Csak Kemény fordul szembe a forradalom emlékével és színházi árnyékával. De a közvélemény Jókai lábánál ül, aki csillagporos hitelességgel meséli a tündéri üstökösről s az angyali asztrál-lények háborújáról, — sok görögtűzzel, Európa helyeslése közben. Nem tudom mennyire van igaza Ady Endrének, aki szerint Jókai Mór „Petőfibe akkor szeretett bele, amikor már Petőfi ezt nem kérhette tőle számon“. De tény az, hogy Jókai búbajos mítosza egy soha-nem-volt márciust tükrözött elő, mint egy elveszett, de apokrif Paradicsomot. És a Jókain elámult emlékezet így nyugodtan igazolhatta ígéret földjének a milléniumi civilizációt, azt a magyar hazánkká lírizált liberalizmust, melynek védőcsillagán Petőfi hárfázza a petőfieskedők verseit. Vak magyar Milton volt Jókai, mikor „elveszett magyar hazát“ keresni: színházba küldte nemzedékét, — „a magyar hazát képviselő festett erdőkbe“. De a baj nem is a díszletekkel volt, hiszen a költő szuverén úr a maga portáján és megmásíthatja a történelmi és társadalmi perspektíva törvényeit, hanem baj volt magával a nemzedékkel, amely egészen érthetetlenül hozzá nyomorította látását ehhez a színpadi ferde világhoz. Kemény Zsigmond elment Széchenyi után és nem volt senki, aki a társadalom és színház önelégült ketősségében meglátta volna azt a szörnyű circulust vitiosust, melyből egyik sem tud kitörni. A kritikusok a színházat támadták, de a kor tisztelete a demokráciát és tíz meghatott tapsoló, — esetleg a szerző rokonságából —,

éppen kilenc szavazattal volt több Gyulai Pál ellenvéleményénél. Hiába akarták tehát igazibb csillagok jegyébe fordítani a színházat, ha a társadalom népszavazással döntött a maga művészi eszményei felől. És ezt a döntést szentnek kellett tartania minden korszerű kortársnak. A kinyilatkoztatás lehetőségét eljátszotta a színház, mert igazán nem lehet várni, hogy a tömeg az eredetiségnek és csodának tapsoljon ott, ahol a saját dramatizált közhe-lyeinek tapsolhat. így tehát addig, amíg a színház ügye nem lesz a közönség kénye-kedvétől független felsőbb megnyilatkozás, szóval ingyenes, mint a vallási szertartások, mint egy görög nemzeti ünnep vagy bírósági tárgyalás, de esküdszék nélkül —, mindaddig, csak a közönségével együtt lehet kritizálni és jobbítani a színházat. Az ilyen kétfelé ütő kritikának tiszta képlete például: „... a nép? Lojális kistisztviselők hallgatják azt, akit a Nemzet klasszikusának képzelnek. Az Öcskay . . .“ stb ... De ehhez csak annak van joga, aki a javításban is kétfelől fogja meg „az elveszett magyar haza“ és „a festett erdők ügyét“. Ezért említettem mindössze három embert a kivételes kritikusok sorában. Mert bár sorsa szerint nem, de az elvállalt szerep szerint ide tartozik még Fáy András. Ügy bírálja a színházat, hogy közben, mint Szemere mondja „a haza mindenese“. Ismerte a magyar színjátszás végső összefüggéseit. Az egyik vígjátékában ő is küzd a magyarosítás címén hígított nyelv és az ezáltal megmagyarultak ellen. A színház mellé ő is csinált „a köznépen segítő philantropikus intézetet“. Az összefüggő haditerv szerint egyebek felé is tájékozódott; de sorsa szerint mégsem tartozik a kivételes kritikusok sorába, legalább is annyiban, hogy nem kellett azok viszontagságait végigjárnia, színházi bírálata nemcsak jutalmazott feleletté lett, hanem még drámáit is előadták, jóllehet nem színpadi nyelven írta, sőt elméleti vitatkozásokkal és programokkal tűzdelte tele. E szerencsés végű veszélyeknek hitelül olvasd el Kornis Gyula legújabb könyvében a Fáy Andrásról szóló fejezetet.

Csak azért említettem mindezt meg, hogy lássad, mennyivel inkább kell ma harcolni a színházi kritikusoknak már csak önvédelemből is a túlérzékeny és sanda közvélemény ellen, — mint akár Fáy András korában ... Illetve... beszéljünk kérlek halkabban. Tudod, szeretnék írni még egyszer egy drámát, olyan igazit, szóval nem színpadi nyelven. És — tudod — az igazi drámák mindig időszerűtlenek az olyan korban, mely elmaradt az időtől meg az üstököstől.

VENDÉG: Fáy korából ne a kort irigyeld vissza és a közvéleményt, mely ellen Fáy és Széchenyi is harcolt, hanem éppen Fáy-t és Széchenyit, akik legyőzték a kort és nem fogták halkabbra szavukat a közvélemény előtt.

P. P.: De éppen ez a harsány győzelem vetette szét a régi magyar formákat, ez rázta fel a nemzetet úgy, hogy elszakadt a gyökerektől; ebben a nagy győzelemben veszett el a zászló. Ezért is tudunk ma már ilyen könnyen képzavarban beszélni; — mert diadalmasan szétoldódott a nyelvnek bensőbb, szinte testies emberszabású jelleme. Kazinczy előtt magyartalanul beszélni — a latinosság nem volt az — biológiailag képtelenség lehetett, de legalább is testi kín. Azóta egy magyartalanság legföljebb hibásan felmondott lecke és az eredményes magyarság csupán a szorgalom, jószándék és gyerekszoba kérdése. Így jártunk a többi formával is, melyet az európaivá táguló önérzet lepattogtatott rólunk. Így jártunk magával a színházzal is. *A jutalmazott jelelet* indításából természete szerint következett az, amit a *Külföldiek* mókás aggályoskodása már hiába próbált meggátolni. A nemzeti játékszín nem indulhatott bockorban, nálunk, amikor a külföldi csizmát csak a szegről kellett leakasztani. A verseny, a demokrácia és az iparosodás: ezeknek jegyébe került át mindjobban a magyar színház. Emlékszel még talán arra, hogy miként állapította meg a különben optimista Eötvös József is „a tárgyi és formai alábbszállást“ és hogy az ezt előidéző irodalmi demokratizálódásban a történeti logika érvényesülését látta. De tüstént érzékenyebb és aggodóbb lett ám az ő hangja is, mikor utána e rossz irodalomnak nemzeti

veszedelmét vette fontolóra. A magyar embert már nem vigasztalja meg a koreszme logikus sikere, „... eltűntek a válaszfalak, melyek a népeket szellemi tekintetben egymástól elkülönítették. Az eszmék villámgyorsasággal terjednek el, s a mi bármely irodalomban jelesnek vagy érdekesnek tartatik, fordítások által hetek alatt egész Európa tulajdonává lesz. Fölösleges, hogy azon idegen műveket elősoroljam, melyek ily módon irodalmunkba átmentek, sőt nemzeti színházunkban előadattak, amelyekről, a legkíméletesebben szólva is, azt mondhatjuk, hogy jobb lett volna, ha azok soha le nem fordítottak volna; — és . . . nem függ tőlünk, hogy azt akadályozhassuk és az industrializmusnak, mely irodalmi vállalatoknál csak a kelen-dőséget veszi tekintetbe, koriátokat szabjunk...“ A megakadályozás valóban nem sikerült, hiszen különben Ortega sem írhatta volna *a tömegek lázadásában* világsikerré Eötvös panaszát, egy jó fél század múlva. A korlátok szabása is csak annyira sikerült a heveny amerikanizálódás ellenében, hogy a népszínmű védett területén kellemes és tanulságos módon biztosítottuk némely hungaroid kreatúrájának a létét. Rezervációs nemzeti parkocská az idill számára, de ez is inkább csak a vasárnapi publikum üdülését meg szórakozását szolgálta. Valóban vasárnapi, áhítatos publikum kellene és szerény tisztelettudó tömegek, hogy a színház Arany János magyarságával szólhasson, vagy Katona egyénivé szagztatott nyelvén és érdemes legyen rajta a költőnek nyilvánosan tépelődni, lelket és várost mentő szemérmertlenséggel.

VENDÉG: A kenetes esztétikum műélvezői helyett én inkább Aristophanes és Shakespeare közönségét várom keresztiszülőnek az új drámához. Azt a feltápáskodó bárdolatlan egybeszabott génuszt, aki a testi éhség természetességével követelje ki az Olimpuszról is a maga pazar félig-nyers degesztő lakomáját. Úgy rendeljen az írótól, asztalt csapkodva, Lear királyt és Hamletet, mintha csak kocsmában dirigálna. A zseniális és kultúrátlan népek tudják csak ihletni az új és nem albinó műfajokat. Voltaire

gúnya és Lessing hódolata Shakespeare-ből legföljebb ha a szonettek tudta volna kicsiklandozni.

P. P.: Egy elhasználatlan friss nép, — talán éppen Széchenyi kilencmillió hű jobbágya — nagyszerű igényességgel ihletője lehetne valóban a monumentálisan és sommásan emberi drámának. És mégsem beszélhetünk róla. Nem azért, mert teljességgel lehetetlennek tartom egy ilyen igény érvényesülésének szociális feltételeit, hanem azért, mert az ihletett új drámának nincsenek meg még a feltételei és előzményei. Egy új közönség és egy új műfaj szerencsés és termékeny találkozása lehetséges és kívánatos, de ismerve a mai dráma határait, a találkozás csupán forradalmi eredményt hozhat. Ilyen arányú formai fejlődés a magyar dráma lappangó erőiből nem futja. A jelen nem ígéri a különb jövőt és mi, itt ebben az elmaradt völgyben, jelek és jóslási alapok nélkül hihetünk csak abban az új műfajban, melynek immár semmi köze sem lesz hozzánk és a mi kultúránkhoz. Van ebben persze valami lesújtó, hogy az új művészet a mi képzeletünk határain kívül fog kezdődni, de egyszersmind kaján elégtételt is érzek a magam kora ellen, melynek bennünk remélhetőleg teljesen magva szakad. Éljen az utódunk, mely nélkülünk jön létre és idejének teljessége előtt kifürkészhetetlen, mint egy mennyei műfaj, mint maga a csoda, a meglepetés, a tökéletes drámai deus ex machina.

VENDÉG: Ha nem tudunk elindulni feléje a mai szintről, keressünk egy mélyebb réteget. Még látszanak lent a városban az idegen tornyok... Kodály népdalaira gondolok nem azért, mert népiek és mintha annyira bíz-nék egy drámai folklórban és a paraszti színjátzás Kodályában, hanem azért, mert van egy olyan magyar drámai hagyomány, amelyre érvényes a népdal elfeledett sorsa: „valamikor az egész magyarság tulajdona volt“. Ezt a mindannyiunkat illető örökséget valóban nem a mai színházak őrizik és nem is a néprajzosok fogják az egészet megtalálni valamilyen sötét falusi keresztúton: a városi tornyok igazítanak el, — még egy dunántúli mecset is job-

ban, mint egy fővárosi varieté. Da arra a mélyebb és egységesebb kultúrára figyelmeztető tornyok a temetőre figyelmeztetnek, míg a varieté zenéje és az odazüllő dráma egyszerre él és egy tőről hajtott ki még a múlt században is. Zene és dráma „... a verbunkos tánczene, a cigányos-romantikus „nép”-költészet adekvált kifejezője a század nacionalizmusának, a század második felében egyeduralomra hivatott... Ugyanily hosszú vajúdas után, szintén a 40-es években teljesedik be a magyar színjátszás élete, mely a zenéhez hasonlóan szintén nagy akciókörben népszerűsítette a reformkor érzelmi világát“. A zenében az utak Dohnányi és Kálmán Imre felé váltak szét, a drámában Szomory—Márai és Molnár—Bókay felé, — egy igényesebb európaiság és egy másigényű intermetropolizmus útján. Kodály ék művel rokonjelenségek nélkül maradt. Kodolányi, Németh László és Tamási drámái szándékukban feléje mutatnak ugyan, de eredményeik másban vannak. Mert a magyar dráma emlékeiben megfejtetőleg őrizi azt a kort, amikor még „az egész magyarság“ benne volt. Űgy hogy Kodály nagy fegyvertényének: a népi- és hagyomány történet szintézisének a drámairodalmunkban már előzményei és emlékei vannak; — mondhatnánk ott ez már megtörtént. Sőt a nemzeti játékszín felléptéig jóformán csak ez történt. Karádi Névtelenétől Illei Józsefíg drámairodalmunk akadozó volt, laza igényekkel támogatott, tudatában nem összefüggő, de egy nagyszerűbb karakterológia anyagára futja benne az, ami magyar.

P. P.: Tehát arra az irodalomra gondolsz, amelyik az ószövetségi lamentációkból fejlődött, végig egyházi gyámolítással... csakhogy ez minden mozzanatában általános európai tüneteket mutat és itt igazán csak a nemzeti nyelv az, ami a Károli Bibliát a Lutherétől elválasztja és a csíksomlyói játékot az oberammergautitól. Sőt még a szándék is hiányzik belőle, hogy „nemzeti“ játékszín legyen.

VENDÉG: Az élmény egy általános: menekülés Jehova megérdemelt bosszújától. Ez az a bibliai indítás,

amely még Tornyos Péter komikumában is hat, kinevetetvén ezt a derék, félvilági magyart, aki többek között „Bált indít, Reákölti mindenit... Maskarát ad s maga is felöltözik, ha veszt is ... Nagy konyhát üt Farsangol, Koldussá lesz, és tántzol. Nem sajnálja...” Mert a dráma célja itt is, mint Csíksomlyón, hogy a nézőt az „el-fajult útról vihesse'Jó útra“: „A néző pedig a környék egész lakossága: egy vidék *teljes, magyarsága* volt, mint a templomban, osztály-különbség nélkül. Az ószövetségi kép mindenütt csak példa. Az epilógus rendszerint nyíltan megfejt, hogy Júdás nem más, mint te önön magad. Atyámfia. így fejlődik ki a zsidó nép viszontagságából a magyar nép sorsa. I Sinagoga panaszában az a bizonyos Magyarországot ábrázoló asszonyszemély bánata kesereg. A példát a jelen teszi élménnyé:

Elrontattak az váraim
Felfordultak a bástyáim,
Nincs már törvényünk,

Elmúlt országunk.

Jaj, el fognak szemeim
Könny hullatások miatt!

Ki omlott a földre majom
Népem romlása miatt.

A csíksomlyói játékok tele vannak tárgyi anakronizmusokkal. A Hargitát és Vargyas patákat úgy emlegetik benne az apostolok, mint Danténál Vergiliusz a veronai nagy-kutyákat. Nem jogosulatlan tehát a különben is mindig a jelenben gyökerező érzések és indulatok anakronizmusáról beszélni. Másfél évvel a mádéfalvi székely-öldöklés után, a Rákóczi-fiak legendája idején, Krisztus vétéktől így latolja Pilátus:

Ha rebellis volna, Császár ellen lenne,
Ellene állani az én gondom lenne.
Ha királyfi volna, még lehetne félni
De szegény legények magát arra adni,
Lehetetlen dolog bolondul próbálni.

Ha tovább olvasom a szöveget, lépten-nyomon a korabeli magyar nép felszívódott keserűségének az ízt érzem.

Lehet, hogy elfogultság, de hogy egyezés van, azt az íróknak is meg kellett érezniök, és a hallgatóságnak is. A történeti tények véletlen párhuzama látszik, de tényleg párhuzamosság és az a kor kevésbé tartotta a megegyezéseket henye véletlennek. Az élet és színház paralellizmusában a régi magyar drámánál tisztán látható egy mélyebb magyar élet-vonulatnak mindenem keresztül való hű követése.

P. P.: Lehet, hogy bizonyos primitívsegek, népi elszólások, helyi vonatkozások: elszórtan dokumentumokat adnak a korabeli életről, mely természetesen magyar volt. De hogy a régi irodalom különbül vallana a magyar karakter felől, mint a felújult multszázadi, annak ellene mond mindkettőjük elvi egyezése. Réginél, újnál egyaránt a méltatlan jelenből való kibontakozás a cél. Ott egy istenebb, itt egy magyarabb élet felé. A nemzeti játékszín deszkáin magyarul szavalni legalább is olyan eredmény a magyarság szempontjából, mint régebben a nagyobb élet-szentség és jámbor alázat. A rossz útrul a jó útra vitetés az export-drámák eredményét is jelentheti egy merkantil nemzedék szemében. A biblikus alapot felváltja a romantikus, a hitbéli célt a nemzeti, de ezekben a változásokban az irodalom egyszerűen nem lett, hanem volt az, aminek csak a mult-századit róttad: mindig á század eszköze a magyar alkat stilizálására, a kor ízlése és íróink igényesége szerint.

VENDÉG: A régi irodalmunk kaphatott eszközt, alapot, célt, ízlést Európától, de versengésbe nem fosott vele, az ideák akkor még különben sem terjedtek villámgyorsan, és így bár a vallási ösztökélés kívülről jött, de a friss mintakönyv már nem: s a méltatlan jelenből való kibontakozásban a magyar természet benső erői munkálkodhattak. Értsd meg, a múlt században a nemzeti virtus csak egyet jelentett: le nem maradni nagyon a haladottabb népek oldaláról, de a pályát így azok szabták meg és a versenyszabályokat is készen kaptuk. A lusták és a csoda-futók között ezért kellett két felé is más-más szavakat szólnia Széchenyinek, Fáynek és Keménynek... *Hátul álltak a*

történeti hivatástudattal tohonya vármegyeiek, akik a vis inertiae-t még mindig nemzeti önvédelemnek vélték, zsiros elnehezdedtségükben pedig a magyar létnek korpu-lens szentségtartóját látták, — tiszteletregerjesztő méltó-ságteljes has! Csak azt ne adja az ég, hogy megapadhass, — gúnyolja jellemző gravitásukat Petőfi, és itt álltak há-tul az intézményesített *maradi Mamdy-säg* nehézkes tes-tesítői. „A vármegyék! A nagy fejek. Akiknek nincs se lábuk se kezük...” akik a színházat is elvileg úgy ítélték el, hogy „nem illik a magyarhoz, A bukfenchányás, kötél-táncolás...” *Elöl pedig*, fülében a koreszmék izzó taplójá-val, az *a bárminek nekirohanni kész liberális* nemzedék *a mindig ártalmas hóbort* és *a ritkán használó enthusias-mus* gőzös iramában, Széchenyit éppen egy országhatár-nyival megelőzve, az amely még a színházra is az idő in-tésére buzdult, de csupán ifjonti virtusból, hogy „a virágzó Nemzetekkel vetélkedjünk. A vármegye és a merész hom-lokú phalanx a boldogító féligazságok öntudatával cinko-sán tépázta két oldalról szkizofrénné azt, aki a józan, a *kiábrándult felfogás alapján* akart — és semmi egyebet, mint — *az emberiségnek egy nemzetet megtartani*. De a nemzetet jobbára azok a költők hevítették, akik maguk viszont kizárólag a kor érzeménységétől hevültek. A szakadt húrú lantok némaságába fojtódott az igazabb magyarság.

P. P.: Ne bántsod ezt a kort. Amit Széchenyi nehez-ményezett, — „a sok szópompa meg a sok lelkesedési zaj” — edzette végre is a bolyhosabb füleket, hogy elbíri majd Petőfi harsány beköszöntését. Mert Petőfié volt az egész múlt század, ő adott értelmet az első felének, és vele vélte igazolni magát a második fele. Petőfire készültünk, talán már azóta, hogy Kazinczy örömeiben felsikított a haza-kocsikázó Szentkorona láttán. Ettől kezdve úgy terjed a magyar beszéd, mindenkibe kedvet töltve, mint egy új-fajta mámor, terjed ez a *részegség a hazáért* és emelkedik hangulatában, egészen Segesvárig, ahová ez a különös hazai itasság, a mértéktelen szavak elragadtatása bolondul lehajszolta a maga Anakreonját is... Arany János persze más volt. Ismerte a nyelv erejét és óvatosan, szinte félve

élt vele. A legtovább mindig a fordítások biztonságában merészkedett csak el. De a végén felveti ő is a kérdést: „Oly sivár volt e tivornyám! Miért nem ittam úgy, hogy jó-rég — Én is a pad alatt volnék?... Én, ki a mámort kerültem — Helyt maradék, hol leültem“ Mondom, ne bántsd azt a lelkendező kort, melynek hősiességét Széchenyi is egy pohár pálinka hatásával veti egybe. Mikor a „bárminek is nekirohanni kész“ nemzedékét és azt a „sok hosszút és körömrre ivó vad-őszinte“ fiát Arany János maga is irigyelte.

VENDÉG: A lelkendezés szava nagyon szép volt, elragadó, művészi és azóta is egyetlen tüzesítő oxigén a magyar haza atmoszférájában. De ezen a benső formai eredményen túl, a lelkendezés tárgya méltatlan maradt a szép szavakhoz képest. Mintha a vármegye titokban és cinkos módon megalkudott volna a phalanxszal: a középosztály kiegészített az európai igényességgel a nemzeti génusz bőrére. Más tereken már vizsgálták ezt mások és híven mutatja ennek képét nekünk a színház. A nemzeti j' Lékszín eszméjéből a színtelen polgári kisigényűség szórakozó helye lett, kárpótlásul egy hamis nemzeti dicsfény lobban fel néha benne. A színház kiszolgáltatta magát azoknak, akiket sebtében magyarul megtanított, és a tanítványok igazolták Széchenyi jóslatát az ékes magyarságú nem-magyarokról. Egy félvilági hírnév elnyerése mellett a régi hagyományok kárát bevallja ma már a magyar színháznak minden kritikusa. „Versenyársunk az egész világ“, — mondja Jókai színháza az *Olympi versenyen* és mint kondícióját rontó terhet veti el magától azt a „külföldi számára nehezebben élvezhető“ tendenciát, — a magyar öncélúságnak szándékát, mellyel még az első drámánkat nyomtatá meg Karádi Pál: „hogy az úristen ... *megtartson hazátokban*, igaz hitben, reménységben“. Legelsősorban ezért a hazában való megmaradásért nem tűrhette, hogy tudtára ne adná AZ MARADÉK MAGYARORSZÁGBELI Vitézlő uraknak az Balassa Menyhártról való Comédiát... Ennek a ciklopszi komédiának súlyát szociális vádjainak fontossága adja. A hitújítás bátorsága,

nyelve és szándéka ropogtatja és viszi a laza cselekményt. Ha drámánk is eljutott volna utána Pázmányig, — Shakespearejéhez jutott volna el. Újra kell kezdeni, — talán még nem késő. „A magyar Shakespeare-nek pázmányianbátor nyelven kell megszólalnia, a nyelvújítás finomkodó; selypegő betoldásai nélkül,“ — írja Kosztolányi a *Lenni vagy nem lenni* kötetében. Magyar Shakespeare! csak műfordításokat jelenthet ez?... Vegyünk hozzá egy kis bátorságot a hitben — és máris többet jelenthet. Mindent... És azonfelül is valamit. Karádi Pál szándékát: egy különös és örökkévaló megtartást a hazában.

A sors népek, mint egyesek iránt állhatatlan, s jöhetnek idők, midőn a nagy nemzet, mely az újkorban Róma és Carthago szerepét egyesítve — mit a régiek lehetetlennek tartottak — a világ ura és tőzsére akar lenni egyszerre, talán éppen ezért magas állásából alább száll: de a fény, melyet Shakespeare neve az irigyelhető szigetre áraszt, s a befolyás, melyet az angol irodalom a művelt világra gyakorol, azért fenn fogja tartani e nemzet dicsőségét akkor is, ha hatalmának minden támaszai porba dőltek.

VENDÉG: Éjfél elmúlt... Csukd el a rádiót. Mi az? zárva volt? ... Furcsa, — úgy rémlett, mintha egy perccel ezelőtt még szólt volna. Vagy ha nem is a rádió... de mintha valami idegen hang bejelentette volna már a legújabb híreket. Ne bámulj ilyen zavarodottan! Nincs semmi bajom, csak egy pillanatra, úgy látszik elkalandozott az eszem ... valami távoli dolog megérintette ... Nem, — nem tudom, hogy mi lehetett, — csak a távolság mértékét érzem: nyolcvan éves messzeség... mintegy három emberöltő. Bár bevallom, egy másodpercig szinte földrajzinak éreztem ezt a távolságot, — itt is csak a mér-

téket: nyolcvan év ... harmadik szomszéd. Ezért hittem szentül, hogy a távirati irodák vetettek valamit figyelmembe, — egy hírt így üzeneként és figyelmeztetésül — de szórakozott voltam, nem kaptam el idejében a jelt... csak megérintett. Lám olyan fáradt vagyok, hogy utólag úgy eszméltem rá, mintha rádión jött volna... pedig csak ez a gépiesen dolgozó emlékezetem örölhetett gondolataim közé valami régi idézetet. Illatát még érzem, — már nem levendula, túl van a szabadságharcokon is... igen, igen megvan: a reményteljes iparosodás tisztos gőzét érzem még most is utána, az még itt maradt szinte az orromban. A többit már nem tudom visszaidézni. Pedig kétségtelenül volt benne valami a klasszikus liberalizmusnak szárazabb hevületéből is ... Mindegy, elmúlt. Elvégre éjfélkor ne csodálkozzunk azon, ha a halott idézetekben percegni kezd az élet, vagy a szű, és régi órákon megmozdul a mutató. Az idézet nappal legtöbbször csak annyit jelent, amennyit maga a megidézett passzus: néhány bölcs szót valamivel kapcsolatban. De ilyenkor, éjjel, az idézet esetleg kísértetet hoz, nagyobb és szorosabb összefüggésekkel. Kiderül, hogy a passzus esetleg jóslást rejtett és a fáradt agyba idézés nélkül is betör, — frissen és vérszomjasán, — mint ahogy a kísértetek szokták, mikor elérkezik megtestesülésük órája...

P. P.: Miért borzongsz? A rádió csukva volt, csendesítsd le tehát a régi világokkal szikrát váltó eszméletedet is... Ne törődj azzal, hogy az idézetekben napi hír lap-pang. Felejtsd el, hogy titkos egyezéseknek lettél tanu-jává. A történeti időben úgy léleklizik ez a mai éjtszaka, mintha anyja ölébe talált volna haza: egybeolvadt azzal a nagyobb, korszakos ölü éjtszakával. Habet mundus iste noctes suas ... írta fel Huizinga életünk margójára... És az éjtszaka szeret éjtszaka maradni. Engedelmeskedjünk neki. Rejtsük véka alá mi is a fényt, mert kihívó, mint sötét városban egy világos ablak... Jóéjtszakát.

VENDÉG: Maradj és marasztalj engem is. Nem kósza híreket akarok az éterből halászni, hanem felfogni újra azt a személyes üzenetet, mely nem véletlenül vetődött

felénk. Félnapos meddő vitánkkal bizonyos kiérdemeltük az elhanyagolt és jóindulatú szellemvilág bizalmát. Hagyjuk hát magunkon továbbra is, — kérlek, — e feszült figyelem ihletét... A jóslat nem ritka dolog, a sugallat meg alig több nála és ezen keresztül feladatot és hivatalt kaphat még a magunkfajta tette mihaszna fecsegő is.

P. P.: Bizony nem is volt egyéb a beszélgetésünk haszontalan fecsegésnél. Semmiben meg nem egyeztünk. *Magyarország? . . . verseny? . . . Európa? ...* A szűk deszkaszínen megforgattuk a mindenség egész körét, s most, ha valamennyire is tiszteljük egymás nézetét, dobhatjuk sutba mindketten a sajátunkat, mert nem akadt a mindenségben egyetlen pont sem, ahol véletlenül is találkoztak volna. Egyikünk sem igazolta a másikunk eszméinek útitervét. Ne kérjünk tehát sugallatot a tevékeny életre

VENDÉG: Milyen vigasztaló ez az alkati lázasság, mellyel egymás ellen nekitüzelődtünk... Nézd! a História megegyezik az éjszakával: A viharban és hervadásban megegyeznek a népek az évszakkal. A népeken belül új társadalmi szerződések egyeztetnek meg mindenkit mindenkivel ... Látod? egységes külsejű emberekkel népesül a világ és emberenként olyan szokványos előítéletekkel telítődnek a koponyák, hogy az eredeti gondolat maholnap ritka és cirkuszi becsű csoda lesz, amolyan atavisztikus visszaütés, a faj szégyene, mint úszóhártya és kopolya a nádi monstrumon. Európa tömegesül és standardizálódik, és ha ez így halad tovább, egyszerre csak azt vesszük észre, hogy folytonosan egyezkedő, bizalmatlan és rátarti magyar temperamentumunkkal szigetként maradunk itt a kollektivizált földrészen. Ne féltsd tehát vizsályos eszméinktől a színházat. A dráma sohasem eszmékből és elméletekből született újjá, hanem mindig egy olyan emberi hevületből, mely mégsem heveny ragály, hanem alkati lázasság, — mint amilyentől mi is vitakozókká tüzelődünk. Ezért gondolataink haszontalanok az új magyar dráma természetes lehetőségeihez képest, de szavunk és meg nem egyezésünk legalább derűsen jósol felőle, mint

ahogy az *old merry England* széles kedve is előre jelezte Shakespeare érkezését.

P. P.: Vigasztalanul éjtszaka van még, — beszélj csöndesebben. Ne verjük fel az egész környéket...

(Indokolatlan aggályoskodással kivizsgálódott az ablak résén. Majd eloltván a lámpát: kitérte a zsalugáter szárnyait és az ablak mellé ült. A Vendég szintén melléje húzódott, s mialatt jelvont homlokkal bámultak bele a széljárta, nyirkos sötétbe: sebes és halk szavak közt szegezték szembe a valósággal a kitervelt és megjósolt jövőndőt. Ismeretlen fák küzködése hallatszott a szomszédos kereteből, kopár koronájukat még mindig egyre nyúzta a szél... De a Vendég úgy bontotta ki hittel és szaggatott szavakkal legszebb álmait e megtépett viharos éjtszakában, mintha tavaszt akart volna csinálni, a korai virágú gyümölcsfák hősi példája szerint.)

VENDÉG: Ne tarts bolondnak. Látom a körülményeket, de tudom, hogy csupán körülmények és a jellem hátaírain át nem csapódhatnak. Ha a magyar szellemnek szerencsésen szeszélyes éghajlata megmarad, ez a nép biztonnyal sziget lesz és nem sepri be a mindent kiegyenlítő futóhomok. Már csak azért is külön természetrajzú és ehhez mérten különb sorsú szigetnek kell tartanom a jövő magyarságát, mert a drámai kifejlődés feltételei itt természet szerint most vannak gyarapodóban, viszont egyebütt most éppen sorsszerűen apasztatnak. Mert az tény, hogy egy rendbe-tömegesített *Európában a tragédia és komédia* — legalább is a színpadon — *megszűnik*. Lesznek ünnepi játékok, lehetnek majd profán misztériumok, díszbemutatók, parádé és cirksz, de a sorsával szembehelyezkedő egyénnek páthosza tilos! és az is marad. A közviszonyokon nem nyerhet tragikus igazságot senki. A hős az lesz, aki szerényen és hangosan együtt kiált a kórossal és nem az, aki csendben felel vele, egyéniségének magas kothurnusáról. Bár egy olyan jövőndő széria-hős nagyon jól megállná még a sarat *egy komédiában*, de ha a közönsége is be lesz sorozva e hősi közösségbe, — nem akad majd *egyetlen kívülálló* sem,

aki lássa ezt és nevetesse. A jól megszervezett engedelmesség lehet ugyan talán még heroikus is, — mondjuk ha tízezerén csinálják, egy kivételével —, de még ez sem lehet semmi esetre sem tragikus. Ugyanis az erkölcsi problematika minden ilyen tömegesedésnél azzá a néhány együgyű jelszóvá zsugorodik, mely nem is a magatartás szabályozására, hanem csak az általános ellenségek meghatározására szolgál. A tragikus lehetőségeknek meg még az is útját szegi, hogy „a személyes ítélőképesség egy részével a személyes felelősségtudat egy része is beolvad a csapatparolába“. Ámde a komikai szellem is kiaszik ott, ahol a közvetlen jelen viszonyokat tilos kinevetni. Gúnyolódhatnak ekkor felbérelt humoristák a távoli országok és az elpusztított hagyományok rovására, hiába minden, ha a komikum első feltétele, — *a közvetlenség* hiányzik. Az ösztönösen kitörő nevetés csak akkor visszhangzik fel, amikor a komikai szellem *egy élő és uralkodó félszegséget* vesz játékos ostora hegyére. Mármint lehetséges, hogy a komikai szellem kezéből kicsavarják a medvétáncoltató ostort; lehetséges végeredményben az is, hogy a tökéletes világ eleve megszünteti az összes félszegséget, mert az uralkodó állapot minden mozzanatában tiszteletreméltó lesz és minden képviselője tiszteletet parancsoló: de biztos az, hogy a tömeg ekkor már nem fog vígyorogni őszintén és kajánul semmin, mert kielégítetlen igényeire elégtételül nem a nevetést kapja meg a természettől, hanem a feltétlen fölény illúzióját — a központi felvilágosító hivataltól... Bizony barátom, a szövetkezeti öntudat bélyegzőjével szaladgálnak szigetünk körül Übermensch kortársaink. Az új kort nyitó hódítók rangos és militáris heroizmusa gáncs nélkül emelkedik túl az erkölcstelenség gyanúján és félelem nélkül emelkedett túl az erkölcs végső kikötésein. Az újonnan bontakozó világ igényes lett méreteire a barokk példaképtől és nem veszi észre mögötte ihletőjét: a humanizmust. Leibnitz tökéletes világegyeteméhez hír szerint elkészültek a csalhatatlan receptek és a lelkekben már egyre születik a leibnitzi állampolgárokhoz egyedül méltó önteltség, kritikátlanság

és hízik a kényes érzékű — *kritizálhatatlanság*. Ez öntudatos világrend megsértője a közhit szerint nem lehet hős, hanem csupán „alacsonyabbrendű“. *Az új értéktárlás a tragédia* és a tragikus együtt érzés ezek szerint az aljasság kultuszát fogja logikusan jelenteni... Mivel a kifigurázás pedig szintén valamilyen közeli gyarlóságot vagy igazságtalanságot tételez fel, tehát *a komédia* szintén tilalmazott és megvetett műfaj lesz, mert az Abszolút Tökéletesség irányába sunyi és szentségtörő hajlandósággal viseltetik. A megelegetett leibnizi állampolgárok felvonulásokon és marcona revükön tapsolhatnak önön hatalmuknak; ámde életüknek gyermetegül boldog és önző teljességében a drámának nem lesz helye többé. A dráma, ez az izgága és harsány műfaj — vagy a soha-meg-nem-elegetedésből, vagy pedig épen bizonyos jelenségnek untig való megelegetéséből születik és ezt szül maga is tragikus és komikus hatásával. Az önelégült Európa ezért könnyű szívvel cseréli el dramatikusan érző és teremtő jellemét, ha ennek helyébe viszont a tökéletesség látszatával színültig töltekezhetik. Soha ilyen *olcsó áron* nem lesznek még emberek *zavartalan* Übermenschsé. A tragikus és komikus gondolkodás és cselekvés lehetőségeit adják oda, ezért a fölényes lelkiismeretű életért... A dráma végleges odaadása nemcsak olcsó ár érte, hanem megnyugtató tény is. Mert a nyugtalanossággal ojtott műfajnak kivészte: hatékony biztosítéka lehet ama új látványos és tömeges rendszerű Európának.

P. P.: Ej, barátom, — elkéstél. Kiment már a divatból nyugat nyugtán keseregni. Hol van már az az idő, amikor még Spengler úgy utazgatott Európában, a maga csalhatatlan világvégével, mint később a miniszterek a beteljesítés eltökélt szándékával. Komoly időket élünk, barátom. A szellem válságáról beszélni most nem ehet. Ahhoz nyugodt békeidők kellene, biztos élet, hogy aggódva szenvedhessünk örök dolgoknak mulandóba fordulásán. Hagyjad csak a dráma agóniáját. De ha valóban meghalna, majd értesíts engem külön, nehogy véletlenül írni találjak egyet... „Eltűntek a dráma lehetőségei!“ Mi az?

Nincs tinta, toll, papír? Nagyszerű lehetőségek ezek. Mi kell több? ... Legföljebb még egy Ids bosszankodás azon, hogy halottnak mondtad a drámát. (*Közben felugrott. Sétálni kezdett. .. A sötétben f eldönt egy széket, mire dühösen felgyújtja a villanyt.*) Most már érzem, hogy egy iszonyú és vaskos kézírattal foglak megcáfolni. Quos ego!... Hogy nem kapok alája színpadot? Lehet. Majd betanítom rá a parasztgyerekeket.

VENDÉG: Én meg előre tapsolok neki... (*Tapsolt.*) És tapsolok ennek a nagyszerű helyzetnek, hogy heves ellentmondással igazzá tetted végre állításaimat... Én arról beszéltem, hogy milyen sötét az égálj a. Erre te a saját portádat kivilágítod... Miért? Csakhogy ellenkezhes velem és a felhőkkel, melyek fölénkbe borulnak a szabad ég helyett... Nem a drámád fogja bebizonyítani a dráma műfájának életheletőségeit, hanem az a körülmény, mely kiprovokálta. Maga a haldokló műfaj csihol ki belőled egy *csak-azért-is* drámát. Annyira igazam lesz mindabban, amit a drámátlanított Európáról mondtam, hogy lesz egy nép, mely csupán *alkati rebellisségéből* szokás szerint megbosszantja Európát és ezért természetesen egy hősi drámai kultúrát fog itten összeteremteni. A szigetről beszélek, igen; a magyarságról. Mert egy biztos:, hogyha a szomszédos nyugaton megszűnik az igazi drámai kultúra, akkor nálunk is abbahagyják a színházadit azok, akik eddig is a „versengés“ miatt csinálták. Igen ám, — de ha a szomszédos nyugaton megszűnik most majd a drámai kultúra, akkor *nálunk csak azért is kezdeni vagy folytatni fogják* azok, akik legalább ezzel is szelepet nyithatnak fojtott és forró ellenérzéseiknek. Ha az előjelek beválnak és a tragédiát-komédiát a hatalmi parádékért végérvényesen elfelejti Európa, akkor igaz ugyan, hogy a nemzeti játékszín *eddig apostolai* nálunk is nemzeti Mars-mezőkért fognak lelkesedni, ámde ugyanakkor a maga ügyévé fogja tenni a színházat *az a magyarság*, mely eddig csak dohogott ellene, füstölt és szikrát hányt, ha már üszköt nem vethetett.

P. P.: Politikai mellékszempont. Azonfelül eléggé ósdi. Jó, hogy azt nem mondod, hogy a drámai műfaj a labancok ügye helyett egykor majd a kurucok ügye lesz.

VENDÉG: Nem. Én csak azt mondom, hogy egykor leveszik kezüket a magyar drámáról azok, akik“ csak a versenyzés miatt hordozták; ők elvetik maguktól a magyar játékszín gondolatát divatosabb gondolatokért, elcserélik, mint egy stafétabotot, de futnak tovább az újjal, mert természetük, hogy azt csinálják, mint példaképeik. És a magyar játékszín gondolata akkor természetes örökségként rászáll majd *a békétlenek* kezére. A méltóságukban megsértett értékeket így kapta fegyverül mindig is a békétlen magyarság. Ha a drámát a külföld megalázza, Magyarországon jelszó lesz belőle, mint ahogy Melinda neve lett Katonánál pártütésnek nyitja és pecsétje.

P. P.: Én, — aki nem komolytalan szándékból jegyeztem magam el, azt hiszem Örökre a drámával — erre banki sértődöttséggel felelhetem, hogy a dráma szép nevét ezzel csak újabb méltatlanság éri. A dráma teljes meghurcolása az, hogy fegyver és jelszó lesz belőle és „szemfedélül szolgál egy setétben ólálkodó csoport között!“

VENDÉG: A békétlenek társasága az *egyetlen méltó gyülekezet*, hová ez a lendületes műfaj *nemcsak pihenésre* betérhet. A majmolok, versenyzők és csodafutók kezében meglengetett és átadogatott dráma céltalan sikerei után, természetes és szabad útjára immár csak baráti kísérekkel talál. A bujdosók sorsa és szimatja kell ahhoz, hogy a rájuk bízott művészet új tájak és utak felé térhessen. De *rebellis alkatú* bujdosónak kell lennie annak, aki táplálni tudja ezt a vérrel és tüsszel élő műfajt. A többi Európából is azért jut kiszorulásra, mert az időszerű korlátozások elvonták a drámai szellemtől az éltető feltételeket.

P. P.: Nem hiszem, hogy ennek a nyugat felé megnyílt lelkű népnek szellemi éghajlata annyira védett lenne az európai széljárásoktól, vagy jelleme válnék el úgy a hozzá legközelebbitől is, mint szárazföld a víztől, és főként nem hiszem, hogy több oxigén vagy lobbanóbb lélek állna itt e „tüzező műfaj“ szolgálatára.

VENDÉG: Mindenesetre egyéni vonások és jellegzetességek vannak itt szép számmal a létező dolgokba írva. A karakterológus szeme látja a határokat. A drámai lehetőségek szempontjából ezek a határok: *partok* és mindinkább emelkedőben... A drámátlanított Európában a magyarság feltétlenül *sziget* lesz, sziget, amíg magyar, alkának elégedetlen és kaján vonásai miatt. A tragikum és komikum magvai lappanganak itt... A magyar individualizmus, lobbanékonyság, a rétorian költői hajlam, a rátartóság, melyből már magában futja pár nagyszerűen zord és néhány derűs hős kiszabása, azok a kihívó és remekül kiálló pózok, melyek külön just és külön bicskát követelnek, a senki-semmit el nem ismerő mélységes bizalmatlanság stb.... Hát mondd: várhatják-e a drámát valahol az emberi természetnek ezeknél barátságos erői? A természet már előkészített mindent. .. Remélhetőleg nem vitte el valamilyen népbetegség már fiatalon valamennyiét azoknak, akik hivatottan jönnek e sajátos természet emelkedettebb pontjait *emberi művekkel is kihangsúlyozni és megkoronázni...* hogy a mostaniból végre olyan dicsőséges szigetté legyünk, mint a perzsa satrapák tengere fölött Athén, Aischylosszal és Aristophanesszel, — mint az önelégült barokk dagállal szemben Shakespeare szabad szigete, — mint a kétségbevonhatatlan Napkirály szomszédságában Molière fényes csillaga... Környezetétől élesen elütő természetrajza és változékony éghajlata miatt Magyarország soros, remélhetőleg rövid időre, megőrizni az európai primátus egyik feltételét: a példaszzerű hősiesség irodalmi kultuszát.

P. P.: A dráma ügyében már egyenest a kontinentális hazafisághoz apellálsz? A tragikus és komikus életérzés hijjával miért szünnék meg földrészünknek vezető pozíciója?

VENDÉG: Mert α templomon és színházon kívül, ha csak nyolc ember is — akárhol — de összejön: menthetetlenül tömeggé lesz és tagjai visszacsuklanak a primitivizmusba és kétségessé teszik minden eddig elért emberi vívmány értékét. Ámde többen vagyunk e földrészen,

hogysem a dráma alkalma és tanítása nélkül kibírnók az életet, végig a konok differenciálódás vonalán, soha vissza se térve a kényelmes tömeg tág ősanái ölébe. A színházban viszont *a tele nézőtér* megadja ehhez a kegyes és veszélytelen illúziót, mialatt a színpad *éppen a magános életre* erősítő példákat mutatja. A zsöllye és tömeg puha kényelmességéből mindmegannyi szabadsághős emelkedik föl a drámák után. Figyeld csak meg, hogy milyen tüntető göggel viselik az emberek, szomorú játékoktól távozván, azt az elutasító, senkihez nem törleszkedő bús fölényt, mely eljegyzí őket a bonyolult magányossággal. Erre a gögre a tragédia és komédia tanítja meg a nézőt, hogy érdemesnek tartsa önmagára is a differenciálódásnak elevenbe vágó aszkézisét és hogy megvetéssel utasítsa el magától azt a konvencionális társaséletet, melyben olyan jól lehetne pedig boldog és szimpla feloldódást nyerni, a hősi élet minden kötelme alól. Zárkózottan és tekintet nélkül gázolnak át egymáson a nézők a ruhatárban, mint páncélosok a tengeren, mert nem óhajtanak többé még olcsó udvariassággal sem bevásárolni egy kis kollektív együttérzést ... Tömegével neveli a dráma az egyéniségeket. Igényesebbé teszi nézőit a minőségi differenciákra, és ezzel biztosítja általuk e kicsiny földrész első rangjának további fennmaradását. Mert kvalitásra kényes hősi elitje nélkül Európa menthetetlenül olyan kicsivé zsugorodnék, mint földrajzi kiterjedése. A drámai életérzéssel együtt nem csupán egy műfajnak ad a magyarság otthont és nevelő házat, hanem biztosítja egy kis földrajzi fogalom számára nagyszerű hagyományainak megújulását. Tudom: a dráma nem minden, de nem is rész. A dráma tünet, jel, ómen... Képletesen és hűséggel mutatja gazdája sorsát. Nem közömbös, hogy valamelyik társadalmi osztály, vagy valamelyik nép ismeri-e az öntudatnak és tájékozódásnak ezt a műszerét, és tágabb pátriánk számára is nagyon fontos, hogy akad-e egyetlen fiúi népe, mely megőrzi a dramatikus mesterségek hatos igéit, hogy új panaceát készítsen ezekkel a tragikus és mulatságos — integer — Európa felépülésére.

(A házigazda kikísérte vendégét abba az opálos, tejszínű és baljóslatúan csöndes virradásba, amely az énekesmadarak elköltözése után, de még így szüret előtt olyan zajtalanul, megdöbbenően és gépiesen szokott végbemenni, mint egy halott lassú feltámadása ... Ezért a Vendég füttyentett egyet és búcsúzóul megjegyezte: — A zene már megvan, hogy szelleméből megszülethessek a tragédia, — a magyar zene már elég erős szellemének mértékére venni a szót, szenvedélyt és mozdulatot, ahogy azt a görög zene tévé első ízben, — Nietzsche költői rekonstrukciója szerint. Az irodalom elég szót őriz, Mohács elég végétet és a nép elég jogot a mozdulathoz — a privilégiumos tűz után. Az írónak a mozdulatot kell megtalálnia, „önnön inaiban keresve a szónak halvány és tétova vonalát; és a népnek a szót kell meglelnie, a nagy talizmánt, mellyel természetes mozdulatait szertartássá szentelhetné. A zene szelleme legyen példánk és kegyelmünk, a magyar zene, amely egyszerre őrizi és híven: a táncoknak mozdulatát és a népdaloknak szavát... — füttyörészni kezdett és elindult a hegyről. A légben mintha szél mozdult volna, bólogatott rá az öreg diófa is és sárgult levelet érett gyümölcs-csel vegyest hullatott az értelmetlenségre árvult gazdája köré, aki lám azt sem tudja, hogy mire való e hosszú életű fák gyümölcsén a csonthéjj ... Pesti Plautuszunk a pálfordulták jószándékával, de eredendő sikertelenséggel ropogtatta egymáshoz továbbra is a diókat, de ezek sem egymás keménységétől, sem a lány városi kéztől föl nem pattantak, őriztek valamit tovább a föld és a rothadó levelek számára.)